

ความสำคัญของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์

วรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์มีการแต่งขึ้นเป็นลายลักษณ์ตั้งแต่สมัยอดีตกาล นับแต่ พุทธศักราช 1900 เป็นต้นมา และมีการแต่งสืบทอดเป็นลายลักษณ์กันมาเป็นระยะ ๆ ด้วยรูปแบบที่แตกต่างกัน และมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้ต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของผู้แต่ง การที่วรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์มีการสืบทอดผ่านกาลเวลาที่ยาวนาน จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังเป็นที่รู้จักกันในหมู่ผู้สนใจ และผู้ที่ศึกษาวรรณคดีไทย แสดงว่าวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์ ฉบับต่าง ๆ หรือสำนวนต่าง ๆ จะต้องมีความสำคัญและมีคุณค่าอยู่ไม่น้อยทีเดียว

ความสำคัญของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์มีดังต่อไปนี้

- 5.1 ความสำคัญทางด้านวรรณคดี
- 5.2 ความสำคัญทางการแสดง
- 5.3 ความสำคัญทางด้านจริยธรรม
- 5.4 ความสำคัญทางด้านคติชนวิทยา
- 5.5 ความสำคัญทางด้านจิตรกรรม

5.1 ความสำคัญทางด้านวรรณคดี

วรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์ เป็นตัวอย่างของวรรณคดีไทยที่ได้เนื้อหามาจากวรรณคดี สันสกฤต แต่แม้กระนั้นกวีไทยก็มิได้ปรับเปลี่ยนเนื้อหาของวรรณคดีสันสกฤตที่รับเข้ามาใน วรรณคดีไทยให้มึลักษณะของวรรณคดีไทยอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยแทรกเนื้อหาตามขนบนิยม ในการแต่งวรรณคดีไทยเข้าไปในเรื่อง เช่น บทแสดงความอาลัย เมื่อตัวละครจะต้อง หลัดพรากจากคนรัก บทแสดงความห่วงใยบุตรหรือบุตรที่จะต้องจากบิดามารดาหรือญาติ พี่น้องไปอยู่ในแดนไกล ด้วยการสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติตนหรือประพฤติปฏิบัติต่อผู้อื่นให้ ถูกต้อง เพื่อจะได้เป็นที่รักใคร่เอ็นดูของคนในสังคมใหม่นั้น บทชมโฉม บทบรรยาย

ธรรมชาติ หรือบทบรรยายความสับสนอย่างเหลือล้นของตัวละครตามแนวนิยมของกวีไทย
เป็นต้น ทั้งลีลาการประพันธ์ก็ดำเนินตามค่านิยมในการแต่งคำประพันธ์ของไทย ไม่ว่าจะ
จะเป็นการแต่งแบบกลบทชนิดต่าง ๆ เช่น กลบทนาครีพันธ์ กลบทบุษบงแยมณฑกา กลบท
บิวบานกลีบชชาย ฯลฯ หรือการพรรณนาธรรมชาติแบบเล่นคำระหว่างชื่อนกกับชื่อต้นไม้
ดอกไม้บ้าง หรือพรรณนาแบบนิราศ โดยโยงชื่อสัตว์ชื่อไม้ที่พบเห็นมาให้สัมพันธ์กับคนรัก
เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกที่อาลัยอาวรณ์หญิงคนรักอย่างท่วมท้น หรือการพรรณนาชบวน
ทัพด้วยการใช้คำซ้ำ เพื่อแสดงความหมายในการจัดทัพอย่างเป็นหมวดเป็นหมู่ และมี
ระเบียบดียิ่ง ฯลฯ ลักษณะการแต่งเหล่านี้ทำให้เรื่องอนิรุทธ์ซึ่งแม้จะได้ที่มาจากวรรณคดี
สันสกฤต มีลักษณะของวรรณคดีไทยอย่างเด่นชัด ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังยอมรับเรื่องอนิรุทธ์ว่าเป็น
วรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งได้อย่างไม่ขัดเขิน

วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์มีความสำคัญทั้งต่อวรรณคดีไทยเรื่องเดียวกัน และ
วรรณคดีไทยเรื่องอื่นอยู่มาก เพื่อให้สามารถเห็นได้ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยขอแบ่งเป็น 2 หัวข้อ
ย่อย ดังนี้

5.1.1 ความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องเดียวกัน

5.1.2 ความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องอื่น

5.1.1 ความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องเดียวกัน

วรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่เก่าที่สุดในวรรณคดีของอยุธยา ได้แก่
เรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณคดีฉบับสำคัญที่เป็นต้นเค้าให้แก่การแต่งเรื่องอนิรุทธ์
สำนวนอื่น ๆ ของวรรณคดีอยุธยาและรัตนโกสินทร์ในสมัยต่อ ๆ มาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
เรื่องพระไทรเทพารักษ์อุ้มสม ดังจะเห็นได้ว่า บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความ
ทรงศักดิ์ดี พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทก็คล้าย ๆ ล้วนแต่มีอนุภาคเรื่องพระไทร
เทพารักษ์อุ้มสมอยู่ในเรื่องด้วย ซึ่งเห็นได้ชัดว่าได้ที่มาจากอนุภาคนี้จากเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์
ไม่โดยทางตรงก็โดยอ้อม

นอกจากนี้ เรื่องราวของตัวละครที่ชื่อ พิจิตรเลขา ในอนิรุทธคำฉันท์ที่มีปรากฏ
ในเรื่อง กฤษณาอวตาร ในพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ซึ่งเป็นวรรณคดีสำคัญเรื่อง
หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 แห่งยุครัตนโกสินทร์ด้วย

ส่วนเรื่องราวที่พระเจ้าพาดะแผลงศรนาคบาทสมเด็จพระอนิรุทธในเรื่องอนิรุทธ-
คำฉันท์ก็เป็นที่มาของเรื่องเจ้ากรุงพาดะแผลงศรนาคบาทสมเด็จพระอุรุรุกข์ในบทละครนอกเรื่อง
อุรุรุกข์ตอนสมมุข

อนึ่ง พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุรุรุกข์ฉบับสำนวนความทรงตัด ซึ่งได้ที่มาจาก
ฉบับกรุงเก่า เป็นต้นเค้าของการแต่งบทละครเรื่องอุรุรุกข์ฉบับสังขลา และพระราชนิพนธ์
บทละครในเรื่องอุรุรุกข์ ดังจะเห็นได้จากการวิเคราะห์เปรียบเทียบของผู้วิจัย ซึ่งปรากฏผล
ว่ามีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ การใช้คำ และสำนวนโวหารบางตอนตรงกันอย่างมาก
หรือไม่ก็คล้ายคลึงกันมาก

นอกเหนือจากนี้ เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ยังเป็นต้นแบบให้มีการแต่งโคลงเรื่อง
อนิรุทธขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระราชนิพนธ์บทละครใน
เรื่องอุรุรุกข์ เป็นต้นเค้าให้แก่บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาดะหมกทวิ บทละคร
ดึกดำบรรพ์เรื่องอุรุรุกข์ บทละครนอกเรื่องอุรุรุกข์ตอนสมมุข บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุรุรุกข์
และบทจิปะระบำเรื่องโคลงสุภลักษณ์วาท นอกจากนี้ เรื่องกฤษณาอวตารในนารายณ์
สิบปางฉบับโรงพิมพ์หลวง และนารายณ์สิบปาง ก็ได้เนื้อหามาจากเรื่องอนิรุทธสำนวน
ต่าง ๆ ที่มีก่อนหน้านั้น ได้แก่ เรื่องอนิรุทธฉบับมุกขปาฐะที่มีมาก่อนที่จะมีการแต่งเรื่อง
อนิรุทธคำฉันท์ และเรื่องอุรุรุกข์ฉบับสำนวนความทรงตัด บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอุรุรุกข์
มีความสำคัญต่อเรื่องอนิรุทธสำนวนอื่น คือเป็นที่มาของเนื้อหาบางตอนในบทละครนอก
เรื่องอุรุรุกข์ตอนสมมุข (เรียกพระนารายณ์อวตารว่า พระกฤษณ์ ตรงกัน) และเป็นที่มา
ของชื่อสถานที่บางแห่งในเพลงกล่อมเด็กเรื่องอุรุรุกข์ (เรียกชื่อนครของพระอุรุรุกข์ตรงกันว่า
นครลงกา)

หากพิจารณาเฉพาะเรื่องอนิรุทธ์ในวรรณคดีอยุธยา กล่าวได้ว่าเรื่องอนิรุทธ์-
คำฉันท์ก็ดี พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัดก็ดี พระราชนิพนธ์
บทละครในเรื่องอุณรุทก็ดี และบทละครตีกำบรรพ์เรื่องอุณรุทก็ดี มีความสำคัญต่อเนื้อหา
ของเรื่องอนิรุทธ์สำนวนอื่น ๆ อยู่ไม่น้อย

ส่วนเรื่องอนิรุทธ์ในวรรณคดีท้องถิ่นนั้น จะพบว่าเรื่องอุสาบารส และอุสสาบารส
ข้าศึกของล้านนา มีเนื้อหาบางส่วน คือ เรื่องกำเนิดของนางในดอกบัวคล้ายคลึงกับ
บทละครในเรื่องอุณรุทของอยุธยา อาจเป็นไปได้ว่าอาจได้ที่มาจากฉบับของทางเหนือ
นอกจากนี้ เรื่องกำเนิดของนางในดอกบัวของฉบับทางเหนือสันนิษฐานว่าน่าจะมีอิทธิพลต่อ
เรื่องอนิรุทธ์ในท้องถิ่นอีสาน คือ พระกิตพระพานฉบับวัดโคกกลาง รวมทั้งน่าจะมีอิทธิพล
ต่อเรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็กด้วย ส่วนเรื่องอุสาบารสในประวัติวัดพระพุทธบาท
บัวบก สำนวนเก่า เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นที่มาของเรื่องอุสาบารสในประวัติวัดพระพุทธบาท
บัวบก ฉบับปริวัจณ์ ขณะเดียวกันเนื้อหาบางส่วน ได้แก่ เรื่องนางอุสาเสียดวงมาลัย
หงส์เพื่อหาคู่ครอง ยังเป็นที่มาของเหตุการณ์เดียวกันในเรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็กด้วย

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์สำนวนต่าง ๆ
ได้รับอิทธิพลมาจากกัน เพียงแต่มักน้อยต่างกันไปตามนั้น

อนึ่ง จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ และการใช้ภาษาในวรรณคดี
ไทยเรื่องอนิรุทธ์สำนวนต่าง ๆ พบว่าอนิรุทธ์คำฉันท์มีอิทธิพลด้านการใช้ภาษา และกลวิธี
การแต่งแบบกลบทบางตอนต่อโคลงเรื่องอนิรุทธ์ พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับ
สำนวนความทรงตัด มีอิทธิพลด้านลักษณะคำประพันธ์ และการใช้ภาษาต่อเนื้อหาบางตอน
ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท และบทละครเรื่องอุณรุทฉบับสงขลา

นอกจากนี้ ยังจะเห็นได้ว่าบทละครตีกำบรรพ์เรื่องอุณรุท และบทตาโบลวิวังต์
เรื่องอุณรุทมีเนื้อหา การใช้คำบรรยายเหตุการณ์ และการใช้คำในบทเจรจาตรงกัน หรือ
ใกล้เคียงกันกับพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทเป็นอย่างมาก บทตาโบลวิวังต์นั้น

อาจกล่าวได้ว่าลอกเลียนคำประพันธ์ และการใช้คำเกือบทั้งหมดไปจากพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุททีเดียว

นอกจากจะพบว่า เรื่องอุณรุทบางส่วน แม้จะมีการแต่งต่างสมัย แต่ถ้าต้องการแต่งเลียนแบบกันก็จะใช้คำคล้ายคลึงกันแล้ว ยิ่งพบว่าเรื่องอุณรุทสำนวนต่าง ๆ ที่แต่งขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ก็จะมีการใช้คำและสำนวนโวหารที่คล้ายคลึงกันด้วย เช่น อุณรุทคำฉันท์ โคลงฉันท์เรื่องอุสสาবারส และ โคลงอุสสาবারส บัณฑิตปาอิน เป็นการศึกษาให้เห็นว่ากวีมีวัฒนธรรมทางภาษาร่วมกันหรือเป็นแบบเดียวกันนั้นเอง

5.1.2 ความสำคัญที่มีต่อวรรณคดีไทยเรื่องอื่น

วรรณคดีไทยเรื่องอุณรุทมีความสำคัญต่อวรรณคดีไทยเรื่องอื่น 3 ลักษณะ คือ

- 5.1.2.1 เป็นต้นแบบของเรื่องเทวดาอุ้มสม
- 5.1.2.2 เป็นต้นแบบของเรื่องเทวดาอุ้มสมและสงครามที่สืบเนื่องมาจากเรื่องอุ้มสม
- 5.1.2.3 เป็นเรื่องที่มีผู้แต่งวรรณคดีเรื่องอื่นมักนำไปกล่าวอ้าง

5.1.2.1 เป็นต้นแบบของเรื่องเทวดาอุ้มสม

เทวดาอุ้มสมในวรรณคดีไทยเรื่องอุณรุท มีทั้งพระศรีพรหมรักษ์ซึ่งเป็นพระพนัสบดี พระศรีพรหมรักษ์ซึ่งเป็นรุกขเทวดา และพระไตรเทพารักษ์ซึ่งเป็นรุกขเทวดาประจำต้นไทรทั้งพระศรีพรหมรักษ์และพระไตรเทพารักษ์มีสถานภาพเป็นเทวดาเหมือนกัน

ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เรื่องเทวดาอุ้มสมในวรรณคดีไทยเรื่องอุณรุท น่าจะเป็นต้นแบบของเรื่องเทวดาอุ้มสมในเรื่องสมุทรโฆษ ดังมีเหตุผลต่อไปนี้

ประการแรก เรื่องสมุทรโฆษที่มีการกล่าวอ้างไว้ในวรรณคดียุคต้นกรุงศรีอยุธยา เช่น ท้าวทศมาสโคลงดั้นกัศิ หรือ โคลงนิราศทริภุญไชยกัศิ ไม่เคยมีการอ้างเหตุการณ์ เรื่องท้าวอ้อมสม หรือท้าวพราภพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดีในเรื่องสมุทรโฆษเลย แม้แต่น้อย แสดงว่าเรื่องอ้อมสมในเรื่องสมุทรโฆษ น่าจะมีการแต่งเติมเข้าไปในเรื่อง หลังจากความนิยมเรื่องท้าวอ้อมสม และพระไทรเทพารักษ์อ้อมสมในเรื่องอนิรุทธ์ เป็นที่รู้จักกันดีอย่างแพร่หลายแล้ว โดยกำหนดให้พระโพธิ์เทพารักษ์เป็นผู้อ้อมสมพระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดี ทั้งนี้เพื่อให้แตกต่างจากเรื่องพระไทรเทพารักษ์อ้อมสมพระอนิรุทธ์ หรือพระอุณรุทกับนางอุษาในเรื่องอนิรุทธ์

สาเหตุที่ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเรื่องพระโพธิ์เทพารักษ์อ้อมสมน่าจะมีในเรื่องสมุทรโฆษ ก่อนที่จะมีการแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ก็เพราะว่า ในเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์มีการกล่าว พาดพิงถึงนางธารี ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางพินทุมดีที่มีบทบาทคล้ายกับนางพิจิตรเลขาในเรื่อง อนิรุทธ์คำฉันท์ กล่าวคือ นางธารีวาดรูปเจ้าชายต่าง ๆ เพื่อสืบทายชายคนรักของนาง พินทุมดี ตรงกับที่นางพิจิตรเลขาวาดรูปเจ้าชายต่าง ๆ เพื่อสืบทายชายคนรักของนาง อุษา แสดงว่าในขณะที่มีการแต่งเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ มีเรื่องท้าวอ้อมสมอยู่ในเรื่อง สมุทรโฆษแล้ว โดยในเวลานั้นอาจยังเป็นเพียงวรรณคดีมุขปาฐะ เมื่อผู้แต่งอนิรุทธ์คำฉันท์ ต้องการกล่าวถึงนางพิจิตรเลขา จึงเฟลอนำชื่อนางธารีมาเรียกร่วมกับชื่อนางพิจิตรเลขา ด้วย เพราะเหตุที่มีบทบาทตรงกัน การเรียกชื่อนางธารีร่วมกับชื่อนางพิจิตรเลขา ปรากฏตอนนางพิจิตรเลขาวาดรูปเจ้าชายต่าง ๆ แต่ยังไม่ได้ว่ารูปเจ้าชายอนิรุทธ์ นางอุษาจึงเร่งให้นางพิจิตรเลขารีบวาดรูปชายหนุ่มที่ได้มาหานางโดยเร็ว โดยเรียก นางพิจิตรเลขาว่า "ธารีพิจิตร" ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

๑ เลขาพระสุขัมมตบตี	สุรสถิตในโพชชนัด
โอยราชานิสัจวิมล	ประดับเพ็ชรปาลี
๑ พานาสุดากับมิดู	เพราะมิดูจันสมศรี
ใครพบจะละนฤบตี	ดูยากแท้ธาวาคืน

๑ เลขาสิทธิานลขานี	ระมาตเพลิงตระมื่นยืน
ทรงศักดิ์อุบลพิน	และนางนาฏสวาทา
๑ เทพ็ุซาก็บมิศู	ดุรพาษปธารา
<u>ธำรวิจิตรกรรณา</u>	มาเขียนรูปพระเอวอร
	(หน้า 589)

ประการที่สอง จะพบว่าเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ที่มีการกล่าวอ้างถึงเรื่องเทวดา
 อุ้มสมในเรื่องอนิรุทธ์ ขณะที่เรื่องอนิรุทธ์ไม่มีการอ้างถึงเรื่องเทวดาอุ้มสมในเรื่อง
 สมุทรโฆษเลย จึงเป็นไปได้ว่าเรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษไม่มีมาแต่เดิม เพิ่งจะมีการแต่งเติม
 เข้าไปในเรื่องโดยดำเนินเนื้อหาเลียนแบบเรื่องอนิรุทธ์ในภายหลัง และหากพิจารณา
 เนื้อหาของเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ เปรียบเทียบกับเรื่องสมุทรโฆษชาดกในปัญญาสาตก
 จะพบว่าในเรื่องสมุทรโฆษชาดกไม่มีเรื่องอุ้มสมปรากฏอยู่แต่อย่างใด ทำให้ข้อสันนิษฐาน
 ที่ว่า เรื่องเดิมของสมุทรโฆษไม่น่าจะมีเรื่องอุ้มสมปรากฏอยู่เป็นไปได้มากยิ่งขึ้น การ
 อ้างอิงเรื่องเทวดาอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์ มีดังนี้

- ๑ บมิดารุดตอมคุดาย ควรนอนมท้าวทาย
- ไปสมที่แก้วกัลยา
- ๑ พระรำภกษอดไทธิดา ในพื้นพสุธา
- บมิผู้ปานโถมศรี
- ๑ พระค้ำนังนางพินทุมดี ลูกสาวกษัตริย์
- กรุงในรรมนนคร
-
- ๑ เปรียบองค์และพงศำพันธ์ ส่องท้าวเสมอกัน
- และควรถักกริฑารมย์
- ๑ ตริแล้วเสด็จพระขึ้นชม เสด็จแทบพระบรรทม
- ตระบัดกบั้งนิทรา

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนุรักษคำจำเริญ	เรื่องอุ้มสมในสมุทรวินัยคำจำเริญ
1	พระศรีอนุรักษกราบทูลลาพระกฤษณะผู้เป็นอัยกาประพาสป่า	พระสมุทรวินัยกราบทูลลาพระชนกชนนีไปประพาสป่า
2	มีข้อความชมชบวเรีพลที่เตรียมตามเสด็จ	<p>พระสมุทรวินัยลาพระมเหสีศรีสุรสุดา พระมเหสีขอตามเสด็จ พระสมุทรวินัยห้ามไว้เพราะเกรงจะได้รับความลำบาก มีคำบรรยายตอนพระมเหสีขอตามเสด็จว่า</p> <p>ถ้าท้าว ช เสด็จพประพาส ในไพรพฤกษ์พนาลี ถ้าไหว้บ่าววงสรณะศรี ขอเพื่อนท้าวพเนจร โคตีแกชีพิตอันเปน แลบ่าราชพระภูธร เคยคัลมังคมบทบังอร อภิรมย์เสเหา ขอท้าวบันโดยจิตดูข้า ที่บเคยบคลาศคลา พระบาทท้าวอันเมหิมา นิจแท้เท่าชูลี</p> <p>(หน้า 134)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
5	<p>เสียงเดินทัพและเสียงดนตรีตั้งก๊กก้อง ราวกับเสียงอวยพร ของเทพเจ้าทั้ง 3 ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ก๊กก้องศัพทสำเนียงอุโฆษคชสาร แม้นมารดาลแสดง สยอน แสนแสนางคบิดนทรยาตรพเนจร อัมพรชราอ้อบ บุลี เสียงแตรสังฆแลพาทย์ภริยนดนตรี อังเองบพิบัติ ตระการ คือเสียงพระพรหมพิชณอิศวรบันดาล ลเลิศ เดชไชยชชาติเรกฤทธิก็เกิด พ้าหล้าบรเจิตใจ บังคม (หน้า 566-567)</p>	<p>เสียงเดินทัพและเสียงดนตรีตั้งก๊กก้อง และมีเสียงเทพ ถวายพระพรชัยแด่พระสมุทรโฆษ เสียงรคคชสารสำเกียร หัยศัพท์หันเหียน แลเสียงทหารโห่หรรษ์ เสียงอันญาวุชพิศกัน คาลประแปนควัน แลเวียนเลวงเวหาศ เสียงเทพอวยอาศิรพาท กำชราอากาศ ภาเลวงไชยไชย (หน้า 136)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
6	พระศรีอนิรุทธทรงสังหารสัตว์ป่าอย่างห้าวหาญ	พระสมุทรโฆษทรงวังช้าง
7	พระศรีอนิรุทธประทับแรมใต้ร่มไทร	พระสมุทรโฆษประทับแรมใต้ต้นโพธิ์
8	พระศรีอนิรุทธชมธรรมชาติและทรงคิดถึงมเหสี	พระสมุทรโฆษชมธรรมชาติและคิดถึงมเหสี
9	<p>ก่อนเข้าบรรทม พระศรีอนิรุทธทรงบูชาบวงสรวง- พระไทรเพื่อขอให้คุ้มครองพระองค์และไพร่พลที่ตามเสด็จ</p> <p> อ้าพระจรรโลงโลก ยแลโลกยรั้งรักษ์ เป็นที่พำนัก ดิแก่เทพคนธรรพ์</p> <p> จงรักษรักษา พลพิริยโชนจรร นฤโศกนฤศีลย์ นฤทียนนฤโทษ</p> <p>.....</p>	<p>ก่อนเข้าบรรทม พระสมุทรโฆษทรงบูชาบวงสรวงพระไทร- เทพารักษ์เพื่อขอให้คุ้มครองพระองค์และไพร่พลที่ตามเสด็จ</p> <p> อ้าพระอันรักษ์สัตว์โลก ยและโลกยควรครอง อ้าพระอันรักษ์และจำนอง สัตว์โลกยสงสาร</p> <p> อ้าพระอันรักษ์จะมารัก- ขออย่าคลายพยายาม กันสรรพโทษจงอย่าพาน ภัยในพนาไฉน</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์		เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์	
	ฤาจักรปาณี ภาพรทมิใช้กล ฤาเพ็ชรปาณี ฤานาคกลับกลาย ฤากามพระอิส ฤาเทพเทพา ฤาจันทร์มณฑล ตัวต่ายตำหนิเอน ฤาสุริยรังสี คิดใคร่จะเปรียบปาน เปรียบรูปพระกามา สรวลเสียงกันเอาเอา	บมีจักรดาลงน พรหมพิศตรหลากหลาย บมีเพ็ชรเหมือนหมาย มาเป็นองคราชา วรเผ่าอย่าสงกา สุรูปแปรเปน ฤาว่าจันทร์หากเห็น ยากจะเทียบจะทัดทาน บมีหลายบุษปเบิกบาน ประดุงพรหมหล่อเหล่า เียรยอดสุดดีเรา มโนเทพวังรักษ์ (หน้า 577)	ภาพระไฟสพเสด็จคง พาหนพิมานมาศผยอง ฤาราชครุฑลึงลอง ชนั้รแปรรูปา ฤาณีฤาลิทธิพิทยา- ธิราชฤทธิสกล แกลิ่งนฤมิตเทศมิมล แลพลประดับดาชดา ฤาแทตย์นิกรยักษา- ธิราชแปรกฤณี พิศเพ็ญแต่เกล้ากษัตริย์ แลโฉมบมีอุปมา คิดควรสรวลสุดลึงกา สมุทรโฆษบวร	เทโอบุษบกหงส์ ฤานาคตระกอง ชรคนชรรพา- มาด้วยฤทธิพล ธิปพระอินทรา- เท่าบาทาศรี อ้าพระราชา (หน้า 160)

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
12	<p>พระไตรคิดพาพระอนิรุทธไปสมนางอุษาซึ่งพระไตรมีความเห็นว่าคู่ควรกับพระอนิรุทธมากที่สุด</p> <p>นางใดจะคู่ควร สำรวลสุขเปรมปราย</p> <p>เปรมปรีดิชมชาย ชำนิลแนบตรหวนพรรณ</p> <p>บเห็นสุดาใด สุดาพานเพ็ญจันทร์</p> <p>สงวนศรีคในครร ภปรางทองปลอดลม</p> <p style="text-align: center;">(หน้า 578)</p>	<p>พระโพธิ์เทพารักษ์คิดพาพระสมุทรโฆษไปสมนางพินทุมดีซึ่งพระโพธิ์มีความเห็นว่าคู่ควรกับพระสมุทรโฆษ</p> <p>พระรำภกยอดไถธิดา ในพื้นเพสุชา</p> <p>บมีผู้ปานโถมศรี</p> <p>พระค่านางพินทุมดี ลูกสาวกษัตริย์</p> <p>กุงุ่นในรมยนคร</p> <p>นางหนึ่งโถมเจกอัปสร พอจักส่วยมพร</p> <p>และท้าวทุกแดนแหนขวัญ</p> <p>เปรียบองค์และพงศาพันธุ สองท้าวเสมอกัน</p> <p>และควรที่กรีฑารมย์</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
	<p>พระภาคคีติพระจันทร์ คือนกกลดถึงพรหม</p> <p>แลส่องประทีปรัศมี ผยองย่องเวหาเหิรลี</p> <p>สำนึกนิพานสุตา ลายังสุทศศรี</p> <p>.....</p>	<p>ดุจศรีพรมรักษตระกูล อนิรุทธเปรียบปอง</p> <p>ไปสมมุขาทะพี เสด็จเดี่ยวถึงแดนคีรี</p> <p>อันเพ็ญพิภพเพียบพล รมยบุรีศรี</p> <p>.....</p>
	<p>เทพาถ่อมท่าฟังศัพท์ สำเนียงเสียงขับ</p> <p>ประกาศชื่นชมแซรง มองสังัดเสียงดุริยคำแดง</p> <p>ในพรมพิศตรประเอียง ไปเขียนขุ่นแฝง</p> <p>.....</p>	<p>เฉพาะพระมนเทียรธิดา พินทุมดีสา</p> <p>พิลาสสุขเสวยรมย์ ด้อมสังัดเสียงดุริยดั่งคม</p> <p>อันจาวจำเรียงเสียงฉิ่ง ด้อมสังัดเสียงพลโห่หรรษ์</p> <p>.....</p>
	<p>ครั้นสังัดเสียงศัพท์ประจำ เทพารักษ์น้ำ</p> <p>นฤเบศรยังเฝ้ามจ่อม</p>	<p>อันจาวระวังพระบุรี สังัดทวยเทียวจรัส</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในนิรุตค้ำจันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษค้ำจันท์
	<p>ถึงถอนพศุลถ่อมถนอม โอบอุ้มทรวงทอม</p> <p>อมฤตยภาพพิมพ์</p> <p>ถอดปีทมกรลับเป็องบน เอาจงค์สอดรณ</p> <p>ในอรางสุสุทชมนฉิ</p> <p>ชมชู่พระลักษณรูจี</p> <p>อุษาสำราญไสยา</p> <p>(หน้า 579-580)</p>	<p>เสด็จจอมประสาทมฉิ คัดวาสศิริ</p> <p>แลดูกำจัดคนคณา</p> <p>เบ็กปีทมกระลับออกอา- รั๊กเอาราชา</p> <p>ก็เข้าในปรางค์สุภิรมย์</p> <p>.....</p> <p>หยุดยั้งพลังพิศโถมจณ</p> <p>เอาก้าวเสด็จคณา</p> <p>ตระบัดยั้งรัตนบรรทม</p> <p>วางก้าวเทียมก้าวสุสม</p> <p>เทพาชื่นชม</p> <p>และแลประเมินสองศิริ</p> <p>(หน้า 161-163)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทราโฆษคำฉันท์
14	<p>พระไตรชัมโอมพระอนิรุทธกับนางอุษา ปลูกบรรทมสอง กษัตริย์ แล้วเสด็จจากไป ดังคำบรรยายว่า</p> <p> คจข่างพิมพ์ทองเทพา รัชเลขงไปมา</p> <p> คจข่ารหัดคคัรวญเครียว</p> <p> คจขรูปปฏิมามาศเด็ยว ฝั้นเฟือกกลมเกล็ยว</p> <p> คจขว้ลลดาเกล็ยวกรอง</p> <p>.....</p> <p> ยลสองพิมพจันทรพิมล ฟ้าหล้าดินบน</p> <p> บ้ำาเทิงหญทัยไสสันด์</p> <p> แล้วปลูกสองสมเสมอจัน ทราภาคพรายพรณ</p> <p> ภาคยรหัดมีรุจ</p> <p> แล้วเทียรจากรัตนมนั ผาดฝังยั้งศรี</p> <p> สำนักนิเหล้าแห่งไทร</p> <p style="text-align: right;">(หน้า 580-581)</p>	<p>พระโพธิ์ชัมโอมพระสมุทราโฆษกับนางพินทุมดี ปลูกบรรทม พระสมุทราโฆษและนางพินทุมดีแล้วเสด็จจากไป ดังคำ บรรยายว่า</p> <p> แลนางลิมแลกษัตริย์ แลพระนฤบดี</p> <p> แลลิมดูแก้วกัลยา</p> <p> สองเท้าโอมแปลกประติมา พระเท็นทรธา</p> <p> สรสรเสริญคะค้อยอวยพร</p> <p> จิงพระปลูกพระภูธร ปลูกพินดาสมร</p> <p> กัตันเตระบัดบมิเาน</p> <p> แล้วเทพยก็เหาะเห็จทยาน ยิงทิพยพิมาน</p> <p> ล้าเนาไม้แมนผจง</p> <p style="text-align: right;">(หน้า 163)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรวินิจฉัยคำฉันท์
		<p>พระระเมียรแทนท้าวไสยา ไร่รถราชา บรรทมที่ไม้โพธิ์พราย รู้แก้วเทพยบันดาล หวังเสพย์ตระการ กลฤดีโดยจง (หน้า 163-164)</p>
16	พระศรีหรือนิรุทธ์ได้นางศรีอุษาเป็นชายา แล้วทั้งสองบรรทมหลับไป	พระสมุทรวินิจฉัยได้นางพินทุมดีเป็นชายา แล้วทั้งสองก็บรรทมหลับไป

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
17	<p>เมื่อใกล้รุ่งสว่าง พระไตรเสด็จจากวิมานมาเพื่อจะนำพระ อนิรุทธไปวางไว้ใต้ร่มไทรดั้งเดิม เพราะเกรงพระอนิรุทธ จะได้รับอันตรายจากเจ้ากรุงพาลผู้เป็นชกของนางอุษา ตั้งคำบรรยายว่า</p> <p> ปิ่นยังยามหนึ่งยามปลาย เสียงนกเพรียกพราย ประลองสำเนียงเสียงชาน เทพาตริการชอบการ ชอบเชิญภูบาล ธมาอย่าทันทสุริยสว่าง จิกไว้สมสู่ค่อนาง ชอบเรื่องรู้ทาง คดีจะบังบัลลังก์ เกรงกรุงพาลาจองจับ พ้าหล้าจิกนั้บ ว่ากุก่าเลาะลิ้มหลง</p> <p>(หน้า 583-584)</p>	<p>เมื่อใกล้รุ่งสว่าง พระโพธิ์เสด็จจากวิมานมาเพื่อจะ นำพระสมุทรโฆษกลับไปวางไว้ใต้ร่มโพธิ์ดั้งเดิม เพราะเกรงสองกษัตริย์จะได้รับอันตรายจากพระ ชกของนางพินทุมดี ตั้งคำบรรยายว่า</p> <p> ยังยามเดียวเลขราชตรี จิกลิ้นแสงศรี ริงเรียงจำคล้อยเวหา นกทกร้องก้องพฤษภา เนื้อเบอดันตา และเสียงไก่แก้วชานชาน พระโพธิ์จากทิพยพิมาน เทาะมาบมิเนียน ก็ถึงในรมยนคร</p> <p>(หน้า 165)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
18	<p>พระไทรชมภาพสองกษัตริย์ที่บรรทมเคียงกัน แต่ก็จำใจ ต้องพรากรพระอนิรุทธไปจากนางอุษา ดังคำบรรยายว่า</p> <p>พิศเพียรสองศรีดาลจน สองเกี้ยวกำยกล ประคิดแลคิดเสียดสม</p> <p>เทพารักษปราถน์ปรารมภ์ ใจเน่งนิษกรม เจ็บจรเทินสองศรี</p> <p>กำสรวทสองสวาทกษัตริย์ จักจากปราณี นิราสทั้งรักรักกัน</p> <p>.....</p>	<p>พระโพธิ์ชมภาพสองกษัตริย์ที่บรรทมเคียงกัน แต่ก็จำใจต้อง พรากรพระสมุทรโฆษไปจากนางพินทุมดี ดังคำบรรยายว่า</p> <p>สองผสวนเป็นตนเดี้ยวดู พักตราเตรียมตรู คือบูรณจันทร์ทั้งสอง</p> <p>กรโอบเอวองค์ล้ำของ ยึ่งวัลย์ทองกรอง</p> <p>ประคิดและแนบนิทรา</p> <p>ปล้ำใจไปมาราตรี เดือนเทพาศรี</p> <p>ก็เสาะและเสาะระใจจง</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
	<p>เทพารักษ์ยื่นนางนาง ใจเด็ดแดกลาง</p> <p>กำสรดเสนาะพิสมัย</p> <p>พรายพาษาปชาราไร น้ำเนตรหลังไหล</p> <p>รลวงรลวงต่างตรอม</p> <p>.....</p> <p>จึงปลิดพระกรกอดกรอง เสียดแดสมส่อง</p> <p>บ้ำราสทั้งรักตริงตรา</p> <p>อุ้มพระอนิรุทธราชา ลอดบัทมกรลา</p> <p>ประทับอุราเห็นหาว</p> <p>.....</p> <p>วางพระอนิรุทธราชา เห็นอแก้วอาภา</p> <p>บัลลังกรัตนรจิต</p> <p>(หน้า 583-585)</p>	<p>จึงเปลื้องกรพระปลดปลง ไปล่เอาเองค์</p> <p>พระอนุชนงพงา</p> <p>จึงยกกรแก้วกัลยา จากพระราชา</p> <p>บ้ำราสบุรีสักตน</p> <p>.....</p> <p>พระนิศพระพิกตร์พิมล พระพาษาปดิชล</p> <p>และกรตระบัดพิทบฮาร</p> <p>โอบอุ้มท้าวพิทบทรวงมาลย์ เหาะมาบมินาน</p> <p>ก็วางในแก้วแก้วเวียนไกว</p> <p>(หน้า 165-166)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
19	<p>พระอนิรุทธต้นเบรทม และแม่พระทัยว่าได้พบนางไม่ใช่ ความฝัน เพราะยังมีกลิ่นหอมของนางติดกายพระองค์อยู่ และสงสัยว่าเทพคงพรากให้ต้องจากกัน ดังคำบรรยายว่า</p> <p>พระตรีรอยฝันใช่ฝัน ท้าวท้าวทรวงยชธ ก็คิดคำนึงเน่งนาน รอยเทพยสังหรณ์ให้ลาญ ทรวงกู่แทบพาน ภาคยพรากพิสมัย กลัวกลิ่นรสแล้วเลวไกล ว่ารอยพระไทร มาสิ่งสำนึกในสถาน ถ้าเทพยบอาจให้ลาญ ทรวงกู่ทราบชาร สุคนธ์ติดตนกู</p> <p>(หน้า 585)</p>	<p>พระสมุทรโฆษต้นเบรทม แม่พระทัยว่าได้ฝันไป เพราะยังมี กลิ่นหอมของนางติดกายพระองค์อยู่ ดังคำบรรยายว่า</p> <p>ไฟสมรร้อนทรวงราชา เจ็บจงสงกา ว่าฝันเท็จจริงไหลหลง</p> <p>พระระเมียรลมคนธอันทรง ตราติดพระองค์- คทราบในแคสรศีลย์ พระสงกาฝันใช่ฝัน เสียใจจาบัล- ยท้าวก็ท้าวเทพทรวง</p> <p>(หน้า 167)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนุทินคดีนี้	เรื่องอุ้มสมในสมุทราโฆษคดีนี้
20	<p>พระศรีอนุทินนำไพร่พลเสด็จกลับนคร และโศกเศร้า คิดถึงแต่นางอุษา ดังคำบรรยายว่า</p> <p>แล้วลากี่มายัง คฤหรัตนโพรงพราย</p> <p>นอนแน่นชรอบบอาย ทุกขเดือดคือไฟพอน</p> <p>.....</p> <p>ใจท้าวบเอื้อเพื่อ แก่สาวสวรรค์จอมเฉลิม</p> <p>แดนกรมกระอุเริ่ม พรณพิษพิสมัย</p> <p style="text-align: right;">(หน้า 586)</p>	<p>พระสมุทราโฆษทรงนำไพร่พลเสด็จกลับนคร และไม่สน พระทัยหญิงอื่นเฝ้าแต่ระลึกถึงนางพินทุมดี ดังคำบรรยายว่า</p> <p>พระเสด็จเดี่ยวเสวยโศกา แสนสนมโถมลา</p> <p>และท้าวกรม่าวมมิดู</p> <p>.....</p> <p>ลืมนองสารศัพท์พช ลืมนัดพระภู-</p> <p>บตีบิดามารดา</p> <p>ลืมนแลพินดาวิงวอน สุรสุดาสมร</p> <p>บโถมบแลแปรศัลย์</p> <p style="text-align: right;">(หน้า 172)</p>
21	<p>นางอุษาคันทรกรรมไม่พบพระอนุทินก็เศร้าโศก กล่าวแก่ พิจิตรเลขาซึ่งเป็นพี่เลี้ยงว่ามีชายผู้หนึ่งลอบมาหานาง แล้ว ลอบหนีจากนางไป</p>	<p>นางพินทุมดีคันทรกรรมไม่พบพระสมุทราโฆษ ปลุกนางรัตนธารี ซึ่งเป็นพี่เลี้ยง แล้วเล่าให้ฟังว่า มีชายผู้หนึ่งได้มาหานาง ครั้นนางตื่นขึ้นก็ไม่พบเสียแล้ว</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
22	<p>พี่เลี้ยงนางอุษากล่าวเตือนสตินางอุษาว่าอาจฝันไปเอง รอยแก้วกุกจินดา มาเป็นผีนิกับตน ออย่าทุกขกรอรุน ฤทัยท้าวอันท้าวครวญ (หน้า 588)</p>	<p>พี่เลี้ยงนางพินทุมดีกล่าวเตือนสตินางพินทุมดีว่าอาจจะฝันไป เอง เพราะกำลังจะมีพิธีสุมพร ดั่งคำบรรยายว่า บัดนี้เพื่อจักสุมพร ธิดาเดี่ยวสมร แลท้าวทั้งหลายหมายขวัญ เข็มนั้นนางน้องจิงฝัน ไซ้แม่อย่าศิลย์ ให้ฝันเป็นตรอมตา (หน้า 174)</p>
23	<p>นางอุษายืนยันว่าเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่ความฝัน เพราะยังมี รอยซ้าที่แก้ม และนางยังได้กลิ่นหอมของชายคนรักอยู่ ดั่งคำบรรยายว่า ผิวฝันร้างซ้า ชรสิ้นแก้มอันย้าชวน ทราบคนชอบอวน รสเสียบหายหอม (หน้า 588)</p>	<p>นางพินทุมดียืนยันว่าเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่ความฝัน เพราะ ยังมีรอยฟันที่แก้มนาง และริมฝีปากนางยังมีรอยซ้า รวม ทั้งยังได้กลิ่นหอมของชายคนรักอยู่ ดั่งคำบรรยายว่า แก้มน้องพร่องใด และมาต้องพี่แลดู รอยทันแต่อันตรู คือกุกทันทสายสลาย</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
		<p>ริมโอบอุ้มอ้อมเข้า ใหม่หมองจะปองตาย กลิ่นแก้มอันแปมปน ไปหายในอกอ้อม</p> <p>เพื่ออุชงค์ไคหมาย แลบตายก็เป็นตรอม รสคนธยังหอม รสรักอยู่ยาใจ</p> <p>(หน้า 174)</p>
24	<p>นางอุษาขอให้พี่เลี้ยงช่วยวาดรูปเพื่อสืบทายาคณรัก เพราะไม่ทราบชื่อ แต่ยังจำหน้าตาได้ดี ดังนี้</p> <p>เชิญพี่มาเร่งแก้ แต่ชื่อไม่รู้ดอม เชิญพี่มาวาดโฉม พิจิตรเลขา</p> <p>กระอุกอันเตรียมตรอม แต่รูปท้าวยังติดตา บุกท้าวเทพนางนา ก็รับราชเสาวนี้</p> <p>(หน้า 588)</p>	<p>นางพินทุมดีขอให้พี่เลี้ยงช่วยวาดรูปสืบทายาคณรัก ดังนี้</p> <p>รักเื่องออย่าหน่วงนาน มาจะวานวาดรูปา ท้าวไทและเทพา จึงรู้ผู้ใดใคร ล่อลวงเลบงสมร</p> <p>สุรนาถกนิร และอ้ออาจลอบโลมอร สขแล้วแลลอบคลา</p> <p>(หน้า 174)</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษคำฉันท์
26	<p>นางอุษาขอให้พี่เลี้ยงไปเชิญพระอนิรุทธมาดับความทุกข์ของนาง</p> <p>พี่พี่เอนดูน้อง อัญเชิญช่วยมาดับความ</p> <p>ร้อนเร่าคือเพลิงลาม ล้นลงแต่กำเตาดง</p> <p>(หน้า 591)</p>	<p>นางพินทุมดีขอให้พี่เลี้ยงไปเชิญพระสมุทรโฆษมา</p> <p>จึงใช้ชารีลีลา ไปยังราชา</p> <p>อัญเชิญสมเด็จจณเฑนต์</p> <p>(หน้า 177)</p>
27	<p>พิจิตรเลขาเหาะไปยังนครของพระอนิรุทธ</p> <p>พิจิตรเลขา ก็เขจรในราตรี</p> <p>ดลทวารพดีนี้ รั้งเรื่องทั้งท้าวหน</p> <p>ถับถึงพิมานสถาน ก็อ่านวิทยามนต์</p> <p>นิทราทิ้งรูป ก็เยงนิทรนิทรา</p> <p>(หน้า 591)</p>	<p>นางรัตนธำรีเหาะไปยังพรหมนครของพระสมุทรโฆษ</p> <p>ปางนั้นนางรัตนธำรี ลาเพเทพี</p> <p>ตระบัดบังคมเงศราญ</p> <p>เห็จเหาะเวหาสมบัตินาน พระภูษากาญจน์</p> <p>จำรัสด้วยแสงศศิธร</p> <p>บัดดลแดนพรหมนคร มุ่งเมิลคูสรลอน</p> <p>สรลัยกำแพงไชยแซรง</p> <p>.....</p>

ลำดับที่	เรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์	เรื่องอุ้มสมในสมุทราโฆษคำฉันท์
		<p>นิตราทั้งพลเจียบเหงา ลงโดยลำเนา นิมานรัตนจำเนียร (หน้า 177)</p>
28	พิจิตรเลขาอุ้มพระอนิรุทธมาให้นางอุษา	<p>รัตนธารีเหาะนำหน้านำพระสมุทราโฆษมาให้พบนาง พินทุมดี</p>

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น จะเห็นได้ชัดว่าเรื่องอุ้มสมในสมุทรโฆษ คำฉันท์ เลียนแบบเรื่องอุ้มสมในอนิรุทธคำฉันท์อย่างมาก ตั้งแต่ตัวเอกฝ่ายชายจะเสด็จ ประพาสป่า มีการชมชบวณรพีพล ลานาง ยกชบวณรพีพลเสด็จออกประพาสป่า เสียงกึกก้องที่ เกิดจากการเดินทัพ การพักแรมไ้ร่มไม้ ตัวเอกฝ่ายชายคิดถึงมเหสี มีการบุชาบวงสรวาง เทพารักษ์ประจำต้นไม้ นั้น เทพารักษ์พอใจคำบวงสรวาง เทพารักษ์พยายามพินิจดูตัวละคร เอกฝ่ายชายเพื่อให้ได้คำตอบว่าเป็นผู้ใด เทพารักษ์อุ้มตัวเอกฝ่ายชายไปสมนางผู้หนึ่ง ครั้น ใกล้เคียงรุ่งสางก็อุ้มตัวเอกฝ่ายชายกลับมาไว้ไ้ร่มไม้ดังเดิม เมื่อตัวเอกฝ่ายชายตื่นขึ้นไม่พบ หญิงคนรักก็โศกเศร้า นำไพร่พลกลับเมืองและไม่โยคหญิงอื่นฝ่ายตัวเอกฝ่ายหญิงก็คร่ำครวญ หาชายคนรัก ให้พี่เลี้ยงวาดรูป เมื่อทราบว่าคุณรักคือใครก็ให้พี่เลี้ยงไปเชิญชายคนรักมา หานาง

นอกจากนี้ แม้รายละเอียดต่าง ๆ ก็คล้ายคลึงกันมากจนทำให้ไม่มีทางปฏิเสธ ได้เลยว่า กวีที่แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ตอนนี้จะมิได้เลียนแบบเนื้อหาเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ดังเช่น

คำกราบทูลของพระมเหสีที่ขอตามเสด็จไปเป็นเพื่อนสวามีในป่า และนางยัง ไม่เคยพรากจากสวามีมาก่อนเลย (ตรงกันทั้ง 2 เรื่อง) เสียงเดินทัพและเสียงดนตรีที่ตั้ง อึงอลคือเสียงอวยพรของพระเป็นเจ้าทั้ง 3 ได้แก่พระพรหม พระวิษณุ และพระอิศวร ที่ ประทานแก่พระอนิรุทธในสมุทรโฆษคำฉันท์ กวีเลียนแบบทำนองเดียวกันว่ามีเสียงอวยชัย ให้พรของเทพเทวดาดังมาในอากาศ

ตอนเทพารักษ์คิดหาคำตอบว่าผู้ที่มาพักแรมไ้ร่มไม้คือผู้ใด ก็ใช้กลวิธีบรรยาย แบบแสดงความสงสัย แล้วสามารถแก้ความสงสัยได้ด้วยพระองค์เอง จนในที่สุดก็ทราบว่ ผู้มานอนไ้ร่มไม้คือผู้ใดกันแน่ (ใช้กลวิธีเดียวกันทั้ง 2 เรื่อง)

ก่อนที่เทพารักษ์จะอุ้มตัวเอกฝ่ายชายไปสมตัวเอกฝ่ายหญิงใช้วิธี "บังนิทรา" เหมือนกัน

เมื่อเทพารักษ์นำตัวเอกฝ่ายชายไปอยู่ในปราสาทของฝ่ายหญิงแล้วก็ปลุกบรรทม แล้วพระองค์เองเสด็จกลับวิมานประจำต้นไม้ นั้น ร่ายละเอียดนี้มีตรงกันทั้ง 2 เรื่อง

ตอนเทพารักษ์จะพรากตัวเอกฝ่ายชายไปจากตัวเอกฝ่ายหญิง เกิดความสงสาร สองกษัตริย์จึงร้องให้ ร่ายละเอียดนี้มีปรากฏในทั้ง 2 เรื่องตรงกัน

ตัวเอกฝ่ายชายแน่ใจว่ามีได้ฝันไป เพราะยังมีกลิ่นหอมของนางติดพระวรกาย ของพระองค์อยู่ ร่ายละเอียดนี้ตรงกันอีกเช่นกัน

แม้คำยืนยันของตัวเอกฝ่ายหญิงที่ว่ามิใช่ความฝันก็ใกล้เคียงกันมาก นางยืนยันว่า ยังได้กลิ่นหอมของชายคนรักและมีรอยช้ำปรากฏที่แก้มนาง ตอนที่ตัวเอกฝ่ายหญิงเห็นรูปวาด ของชายคนรักถึงกับเอากระดาษที่มีรูปวาดนั้นขึ้นกอดแนบอก มีตรงกันในทั้ง 2 เรื่อง

อนึ่ง ตอนบุษยวงสรวงเทพารักษ์ เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ใช้คำ "อ้าพระอันรักษ" ใน สมุทรโฆษที่ใช้คำใกล้เคียงกัน คือ "อ้าพระอันรักษ..." และ "อ้าพระอันรักษ..."

นอกจากนี้ จากตารางข้างต้น เห็นได้ชัดเจนว่าผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์ ได้พยายาม แกะไขข้อบกพร่องที่มีปรากฏในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เรื่องอัมสมในสมุทรโฆษ คำฉันท์จึงมีลักษณะดีเด่นกว่าและแจ่มแจ้งกว่าเรื่องอัมสมในอนิรุทธคำฉันท์ ดังจะชี้ให้เห็น ต่อไปนี้

เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ พระอนิรุทธจะเสด็จประพาสไศพร มเหสีขอโดยเสด็จ พระองค์ที่ตทานเกรงมเหสีจะได้รับความลำบาก

ในสมุทรโฆษคำฉันท์ พระสมุทรโฆษกล่าวแก่พระมเหสีว่าที่จำเป็นต้องจากนาง เพราะติดราชการ คือต้องเสด็จไปวังข้างมาใช้ในการราชการ มิใช่เป็นการประพาสไศพรเพื่อ

ความสนุกสนาน นับเป็นเหตุผลที่ดีที่ทำให้พระมเหสีจำใจยอมให้พระสวามีเสด็จจากไปใน
ครั้งนี้ ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

พี่ตรวจแก่เจ้าตั้งฤจะจง	นิราสแก้วกึ่งเกศา
สนิทเสน่หจรงจิตบคลา	ใช้ว่าพี่จะพรางอำ
เพราะราชการพระคชกรร-	มรีต้าวทั้งหลายทำ
ใช้เห็นแก่แกล่นและพี่จะนำ	พลไปในไพรสมภ์
อย่าแม่กระสันนิมิตโศ-	กแก่พี่และทุกข์ทน
เชิญแม่เสวยสุขในมน-	ทิดรแก้วอย่าโศกา

(หน้า 134)

ตอนเทพารักษ์คิดหาคำตอบว่ากษัตริย์หนุ่มที่มานอนบรรทมใต้ร่มไม้คือใคร
เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ไม่มีข้อความใดแสดงให้เห็นว่าพระไทรทรงทราบว่กษัตริย์หนุ่มนั้น
คือพระศรีอนิรุทธ เป็นการละไว้ให้ผู้อ่านเข้าใจเอาเอง แต่ในสมุทรโฆษคำฉันท์ มี
ข้อความระบุไว้ชัดว่าในที่สุดพระโพธิ์ทรงทราบว่ากษัตริย์หนุ่มนั้นคือพระสมุทรโฆษ ทำให้
เนื้อหาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนี้

พิศเพี้ยนแต่เกล้ากษัตริย์	เท่าบาทาศรี
แลโฉมบมีอุปมา	
คิดควรรสวลสุดสงกา	<u>อ้าพระราชา</u>
<u>สมุทรโฆษบวร</u>	

(หน้า 160)

ตอนเทพารักษ์ปลุกบรรทมส่องกษัตริย์ เรื่องอนิรุทธคำฉันท์ พระอนิรุทธทรง
ทราบทันที่ว่าพระไทรคงอ้อมสมพระองค์ ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ในสมุทรโฆษคำฉันท์
พระสมุทรโฆษสงสัยที่ได้มาอยู่ในปราสาทของนางพินทุมดี และค่อย ๆ ทบทวนความทรงจำ
ทราบว่าก่อนหน้าที่จะมาอยู่ในปราสาท ได้บรรทมอยู่ใต้ร่มโพธิ์ จนในที่สุดจึงคิดว่าอาจเป็น

เพราะเทพยดาบันดาล ความคิดเช่นนี้สมจริงมากกว่า นับเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ผู้แต่ง
สมุทรโฆษได้ปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องจากที่มีอยู่ใน อนิรุทธคำฉันท์

จากคำชี้แจงประกอบหลักฐานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สรุปว่าเรื่องอุ้มสมใน
สมุทรโฆษคำฉันท์ ได้ที่มาจากเรื่องอุ้มสมใน อนิรุทธคำฉันท์ และมีเนื้อหาบางตอนแสดงให้เห็น
ว่าผู้แต่งสมุทรโฆษแต่งเรื่องอุ้มสมโดยแก้ไขข้อบกพร่องบางประการที่มีปรากฏอยู่ในเรื่อง
อนิรุทธคำฉันท์ให้ดีขึ้นหรือ สมบูรณ์มากขึ้นด้วย

นอกจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์จะเป็นต้นแบบของเรื่องอุ้มสมให้แก่ เรื่องสมุทรโฆษ
คำฉันท์ แล้ว วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธก็น่าจะเป็นต้นแบบเรื่องอุ้มสมให้แก่บทละครเรื่อง
พระมเหศวร มเหศวร ซึ่งคุณสุวรรณแต่งไว้เป็นกลอนบทละครในสมัยสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งยุครัตนโกสินทร์¹ ดังมีเรื่องราวว่าพระมเหศวรและ
บิดาโปลาและพระมารดาตาดาลาออกเสด็จประพาสป่า พอตกค้ำก็บรรทมในพลับพลากลางป่า
พระอินทร์เล็งทิพยเนตร ทราบว่าพระมเหศวรบรรทมเดียวดายกลางป่า ก็ดำริจะ
หาคู่ครองให้ ทรงเห็นว่านางตะแลงแกงสมควรเป็นคู่ครองของพระมเหศวร จึงไป

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. "อธิบายเรื่อง
บทละครของคุณสุวรรณ" บทละครเรื่องพระมเหศวร มเหศวร ร้อยเรื่อง ระเด่นลันได
กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทว
(กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ, 2516), หน้า 2.

อุ้มนางตะแลงแกงมาวางเคียงองค์พระมะเหลเถไถ แล้วเสด็จกลับวิมาน เมื่อพระ
มะเหลเถไถรู้สึกองค์ ปลุกบรรทมนางตะแลงแกงและได้นางเป็นชายา^๒

จะเห็นได้ว่าบทละครเรื่องมะเหลเถไถกำหนดให้มีการอุ้มส้ม เมื่อตัวเอกฝ่ายชาย
เสด็จประพาสป่าเหมือนวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ แม้ว่าผู้อุ้มส้มในเรื่องพระมะเหลเถไถ
จะเป็นพระอินทร์ ไม่ใช่เทพารักษ์ และอุ้มเอาฝ่ายหญิงมาให้ฝ่ายชาย ต่างไปจาก
วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ แต่ก็ยังเห็นได้ว่าเป็นเรื่องเทวดาอุ้มส้มเหมือนกัน เรื่องอุ้มส้ม
ในบทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ น่าจะได้ที่มาจากเรื่องอุ้มส้มในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์นี้
เอง เพียงแต่ตัดแปลงเรื่องราวให้แปลกออกไปเท่านั้น

ในบทละครเรื่องมะเหลเถไถตอนเทวดาอุ้มส้ม มีข้อความกล่าวถึงความคู่ควร
กัน หรือความเหมาะสมระหว่างตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ทำนองเดียวกับที่ปรากฏ
ในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์หลาย ๆ ส่วนวน ดังนี้

เรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์

นางใดจะคู่ควร	สำรวลสุขเปรมปราศ
เปรมปรีดีชมชาย	ชำนาญแนบตรหวนหรรษ์
บเห็นสุดาใด	สุดาพานเพ็ญจันทร์
สงวนศรีคในครร-	ภปรางทองปลอดลม

(หน้า 578)

^๒ "บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ" "บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ อรุณ
ร้อยเรื่อง ระเด่นลิ้นไค กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์พระอาการประชาว
ของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ, หน้า 7-23.

และ

เสาวภาคยศรีสมร
 คารสองบันสมสานต์

วรลักษณเพ็ญพาล
 และประสพประสงค์สา
 (หน้า 579)

และ

ชมชู้พระลักษณรุจี
 อุษาสำราญไศยา
 ตูจแท่งพิมพ์ทองเทพา
 ดำริห์คตศรวญเครือชว
 ตูจรูปปฏิมามาศเดี่ยว
 คือวัลลดาเกลียวกรอง

วางแทบกษัตริย์
 รักซ์เลงไปมา
 ฝันเพื่อกลมเกลียว

(หน้า 580)

บทละครในเรื่องอุณรุท

อันนางอุษาเขาวมาลัย
 ทรงโถมประโลมลานสวาท
 ท้าวรักสุดรักร่วมชีวิต
 เห็นควรจะภิรมย์ด้วยภูเวศ
 จะเชิญพระสุริย์วงศ์องค์นี้ไป

ธิดากรุงพนาชฎาจรจ
 เพียงอนงค์นาฏนางสวรรค์
 กุมภัณฑ์แสนถนอมตั้งดวงใจ
 เสมอเนตรสองสนิทพิสมัย
 ให้สมแก้วกัลยาณี

(หน้า 198-199)

และ

เทเวศร์ขัณฑ์ขลุ่ยมโหรี
พิศทรงอุษาเทวี
พิศพระอุณรุทก็ลานสวาท
อรชรอ่อนน้อมพริ้มเพรา

งามประโลมโลกสุดทั้งสองศรี
ตั้งรูปแก้วมณีกล่อมเกล้า
ตั้งรูปปฏิมามาศหล่อเหล่า
โคมส่องทักเท่าละกลกัน
(หน้า 200)

บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ

.....
อันลูกท้าวไทมะไลที
ชื่อนางตะแลงแกงมะแลงกา

จำเราจะให้มะไลทา
เลิศล้ำนารีมะไลธา
วาสนาควรมะลูตอง
(หน้า 17)

และ

งามตั้งสุริยนิมิตนตอน
จะดูไหนวิไลกะไรดู
ดูโคมตะแลงแกงแมลงกิด
งามพระมะเหลเถไถมะไลเท
สมวงศ์ทรงศักดิ์จักรพรรดิ
สมทรงคงครองกะรองป่า

เคียงดวงศศิธรมะลอนดู
สมส่องครองคู่จะดูแจ
งามตั้งเพชรรัตนมะลัดเถ
ตั้งสุวรรณอันเอละเลทา
สมเชื้อเนอกษัตริย์มะลัดธา
เป็นมหาจรรโลงมะโรงกี
(หน้า 18-19)

อย่างไรก็ตาม บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ มีการกล่าวอ้างบทละครในเรื่อง
อุณรุท ตอนพระมะเหลเถไถเกี่ยวข้องกับนางตะแลงแกง ดังนี้

ดูก่อนโจมตีระมุณี
อันพระอุณรุทมะลูชอน
ไปสมสร้อยอุษามะลาติก
น้บุญของพืษามะลาเตา

เทวีมีเชื่อมะเหลือกอน
เทวาก็พาจรมะลอนเกา
โจมตีจงจนิกรมะลิกเกา
จึงพาเจ้ามาสมมะลมเต

(หน้า 23)

นอกจากนี้แล้ว ยังมีเนื้อหาตอนพระอินทร์เสด็จจากไป พระมะเหลเถไถรู้สึก
องค์ แล้วปลุกนางตะแลงแกงเหมือนพระไตรปลุกบรรทมพระอุณรุท แล้วพระอุณรุทปลุก
บรรทมนางอุษาอีกทอดหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าเหตุการณ์ตอนนี้ของเรื่อง พระมะเหลเถไถ
น่าจะได้ตีมาจากบทละครในเรื่อง อุณรุท ดังจะยกคำประพันธ์มาให้เห็นชัดเจน ดังนี้

บทละครในเรื่องอุณรุท

จึงปลุกบรรทมพระสุริย์วงศ์
แล้วเหาะจากปราสาทแก้วแพรวพรรณ
เมื่อนั้น
พี่น้องจากอาสน์อลงการ
ไม่เห็นรถทรงซึ่งไสยาสัน
.....
แลดูบรรจรณ์ที่สถิต
วิไลเลิศลักษณ์วิลาวัลย์

ให้สองนิศวงภิรมย์ขวัญ
คืนวิมานสุวรรณอันโอฬาร
พระทรงโจมประโลมสังสาร
ผ่านฟ้าทอดพระเนตรไปทันที
.....
เห็นองค์แนบชิดภิรมย์ขวัญ
เพียงอัปสรสวรรค์กัลยา

และ

คิดจะใคร่ปราศรัยศรีสวัสดิ์
แต่พระโอรชฐ์จะตรัสจ้านรรจา

ด้วยแสนโสมนัสเส่นหา
ออกมามีได้ก็จำจน

ไม่รู้ที่จะทำประการใด
แต่ลูบโลมโลมแก้วโกมล

ภ้ายร้อนร้านดาลจงน
อยู่บนแท่นทิพรุจี

เมื่อนั้น

พินกายชายเนตรเทว

นวลนางอุษามารศรี

เห็นหลานพระตรีภุไนย

(หน้า 202-203)

บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ

เมื่อนั้น

พวาตนพินจากมะรากปา

พระเพ่งพินิจมะลิตัก

อรชรอ่อนแอ้นมะแรนจี

พระมะเหลเถไถมะไหลเถา

เห็นนางกัลยามะลาที

ประไพพิศตร์เพียงจันทร์มะลันถิ

เลิศล้ำนาริมะลีทา

คิดพลางทางอิงมะลิ่งออง

เจ้างามขึ้นต้นเถิดมะเลิศศุ

เมื่อนั้น

ลิมเนตรเห็นองค์มะลงเทว

ค้อยประคองปลุกนางมะกลางจู

แล้วเล่าโลมโลมตรุมะลูเตา

โถมนางตะแลงแกงมะแลงเก้า

นงเยาว์เคื่องขัดบัตกร

(หน้า 19-20)

เรื่องนี้ผัดกับวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธฉบับอื่น ซึ่งเทพารักษ์ปลุกบรรทมทั้ง
ตัวละครเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิง มิได้ให้ฝ่ายชายปลุกบรรทมฝ่ายหญิงดังที่ปรากฏใน
บทละครในเรื่องอุษรุท ซึ่งต่อมาเมื่อตีพิมพ์ต่อบทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ

นอกจากนี้ วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธยังเป็นต้นแบบเรื่องอุ้มสมให้แก่วรรณคดี
อีสานเรื่องพญาคนคางหรือพญาคางคกด้วย

เรื่องพญาคันคากหรือพญาคางคก ปรากฏเรื่องอุ้มสมดังนี้

โอรสของพระยาเอกราช มีรูปร่างเป็นคางคก แต่ผิวเป็นสีทองงดงาม พระราชกุมารนี้ได้อธิษฐานขอมีเมีย เหล่าท้าวสักกะหรือพระอินทร์ทรงทราบ จึงได้เนรมิตปราสาท แล้วอุ้มพระนางอุคร ซึ่งเป็นธิดาของพระเจ้าอุตรกฤทวิปมาให้เป็นเมียของพระราชกุมารในปราสาทนั้น³

จะเห็นได้ว่าเรื่องอุ้มสมในเรื่องพญาคันคากหรือพญาคางคกนี้ พระอินทร์เป็นผู้อุ้มสม และอุ้มฝ่ายหญิงมาให้ฝ่ายชายแบบเดียวกับเรื่องพระมะเหลเถไถ

จากที่กล่าวมาแล้ว สรุปลได้ว่าวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ เป็นต้นแบบของเรื่องอุ้มสมแก่ สมุทรโฆษคำฉันท์ บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ และเรื่องพญาคันคากหรือพญาคางคก โดยเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ได้ที่มาจากเรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ ได้ที่มาจากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ และมีบางส่วนที่เห็นได้ชัดเจนว่าได้ที่มาจากบทละครในเรื่องอุณรุท ส่วนเรื่องพญาคันคากหรือพญาคางคก ได้ที่มาจากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์

อนึ่ง เรื่องนิราศอิเหนาของสุนทรภู่ มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องอุ้มสม ความคิดเรื่องอุ้มสมนี้คงจะได้จากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ แต่มีการดัดแปลงความคิดไปโดยขอให้นางสุชาดาช่วยเหลือ คือ อุ้มนางบุษยามาให้อิเหนาด้วย ดังปรากฏในคำประพันธ์ดังนี้

³ นายทองใบ แผ่นทอง. "พญาคันคากหรือพญาคางคก" ใน ยุพดี จรรย์ยานนท์" การศึกษานิทานชาวบ้าน ตำบลจอมพระ อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์" ปรักฎานพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒน ประสานมิตร, 2522, หน้า 60-67.

ทั้งโกสีย์ตรีเนตรเห็นเหตุสิ้น
หาไม้ฉันทวานแต่พระสุชาดา

ว่าพินอยู่ไหนนำไปหา
ช่วยอุ้มพามาให้พบประสพกัน

(หน้า 230)

การที่สุนทรภู่ให้โอเหมายขอความช่วยเหลือจากนางสุชาดา ชายาของพระอินทร์
ให้ทำหน้าที่อุ้มสม แทนที่จะขอให้พระอินทร์ทำหน้าที่นี้ อาจสืบเนื่องมาจากไม่วิไวใจ
พระอินทร์ก็เป็นได้

5.1.2.2 เป็นต้นแบบของเรื่องเทวดาอุ้มสมและสงครามที่สืบเนื่องมาจากเรื่อง อุ้มสม

วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธิ์ เป็นต้นแบบของเรื่องเทวดาอุ้มสมและสงครามที่
สืบเนื่องมาจากเรื่องเทวดาอุ้มสมแก่เหตุการณ์ทำนองเดียวกันในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ
ได้แก่ เรื่อง จันทะโครบ ของวรรณคดีภาคกลาง และเรื่อง ตำนานฟ้าแฉดสังขยา ของ
วรรณคดีอีสาน

เรื่อง จันทะโครบ เป็นนิทานคำกลอนที่มีผู้รู้จักกันอย่างแพร่หลายเรื่องหนึ่ง ตันฉบับ
อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ และองค์การค้าของคุรุสภาได้จัดพิมพ์เผยแพร่เมื่อ ปี พ.ศ. 2505

เรื่อง จันทะโครบ ปรากฏเรื่องอุ้มสมตอนเทพดาหาคู่ให้กับจันทะวงศ์ ซึ่งเป็นโอรส
ของจันทะโครบกับนางมุจลินท์ กล่าวคือ จันทะโครบพามเหสีมุจลินท์และโอรสจันทะวงศ์
กลับเมืองเพื่อให้พ้นพิษนาศ โดยมีไพร่พลของพญานาคเดินทางมาส่ง ขณะพักแรมระหว่าง
ทางอยู่บนเนินเขาแห่งหนึ่ง เทพเจ้า (น่าจะ เป็นพระไตร) ส่งสารจันทะวงศ์ที่ไม่มีคู
จึงสะกดนิทราไพร่พลทั้งหลาย แล้วอุ้มจันทะวงศ์ไปสมนางมัจฉาซึ่งเป็นธิดายักษ์สี่ศรีสังแห่ง
นครโรมทัน โดยอุ้มจันทะวงศ์ไปวางบนแท่นบรรทมของนางมัจฉา คลายสะกดพระจันทะวงศ์
แล้วจากไป พระจันทะวงศ์ได้ปลุกบรรทมนางมัจฉา แล้วได้นางมัจฉาเป็นชายา ดัง
ปรากฏในคำประพันธ์ดังนี้

๑ กล่าวถึงเทพเจ้าบนเขาเขิน ได้ฟังเพลินขับชาน
 ประสานเสียง คุรียงค์เสนาะเพราะสำเนียง เทพเจ้า
 เมืองชมเจริญตา เห็นจันทะวงศ์องค์มัจฉินท์กลับ กับพระ
 จันทะโคตรบรมเพิงผา ผูกนาศมีฤทธิ์มานิทราก ท้าวเทวา
 เฟ่งพิศแล้วคิดปอง อันโฉมนางมัจฉินท์พระจันทะโคตร
 เลิศลบลวรอยู่เป็นคู่สอง ดั่งเพชรรัตนจัดเคียงอุไรรอง
 เป็นที่ตองตาโลกประโลมชม แต่เจ้าจันทะวงศ์ทรงสวัสดิ์
 สุดจะจัดอัคเรศให้งามสม โอ้เสียายที่จะไร่นารัชม
 คู่อารมณ์คิดได้ตั้งใจจง อันโฉมนางมัจฉินท์ฉายลักษณ์
 นรลักษณ์งามล้วนนวลหง ถ้าสมสู่คู่เคียงกับจันทะวงศ์
 จะงามยงหยาดฟ้าทั้งสากล จำเราจะต้องเอาธรรด้วย
 บำรุงช่วยสองกษัตริย์ให้เป็นผล เทวฤทธิคิดการแล้วอ่าน
 มนตร์ สะกดพลวาสุกรีให้นิทราก ออกจากรุกขนิมานพระ
 ไทรพุ่ม ประคองอุ้มจันทะวงศ์ขึ้นเวหา ข้ามเขาเขินเนิน
 พนมยมนา ถึงพาราโรมทันเข้าทันที อันองค์ท้าวเจ้าเมือง
 เรื่องพระยศ นามปรากฏท้าวสหัสรังสี จึงเทวาพาลอยลง
 ธานี เข้าสู่ที่อรไทเจ้าไศยา แล้วเทวัญวางจันทะวงศ์แอบ
 ไว้หนอนแนบเคียงเขนยชนิษฐา พลาถภิรมย์ชมสองกษัตริ
 ดั่งดาราวางเรียงไว้เคียงกัน ชมอนงค์หลงดูภูวนาถ
 เทราชยืนยิ้มแล้วรับขวัญ คลายสะกดปลดเปลื้องให้ต้นพลัน
 แล้วเทวัญกลับหลังยังวิมาน พยายามส่องกลองประโคมคระครัน
 เสียง เสนาะสำเนียงแตรสังข์ตั้งประสาน จันทะวงศ์ทรง
 โฉมประโลมลาน แสนสำราญนิทรากด้วยนารี วิเวกเสียงปี
 ชวาพวาตั้น หอมระรื่นสุนทรสนในข้างที่ ข้าเลื่องนัยนาใน
 ราตรี เห็นอัคคีโคมสว่างวิสูตรทรง อันนาศิ์พลก็วิปลา
 ไม้เห็นราชรถชัยในไพรระหง ขึ้นพระทัยค้อยประทับดำรงองค์
 ขลอนงค์นชานาฏอนาถนอน ... กระเพื่อมทรวงดูกำเนิด

เส่นหา ลำอานเอี่ยมเทียมองค์สุจิตรา ปรากฏพาเหมือน
จะชวนให้ชายเซย ประหลาดจิตเราสถิตบนรดา ใครพามา
ร่วมเรียงเคียงเขนย ภาอารักข์อ้อมสมให้ชมเซย ออย่าเลย
จะประโลมพะงางอน ใหังามขึ้นต้นบรรทมขึ้นไต้ถวม พระ
โถมงามลูปกายสายสมร ... ใพื่อยุดงองค์นางอยู่ปรากฏ
ทองไต้ลยล่องเลื่อนฟ้ามาปะกัน ชะรอยเทพเจ้าสิงขรโหด
เมตดาโปรดใให้เป็นคู่ประคองขวัญ ... ทรามถนอมก็ใเป็น
จอมคณานาง ใไม่ได้ยินบ้างภาใเรื่องพระสุริยง เทพารักข์
ชักอ้อมไปโถมน้อง ใให้องคุดาป่าระหง ครั้นพระไทรอ้อม
อุทรทพทพหงศ์ กับโถมยงอุชายพาวาล ใใอิงแอบแนบสนิท
พิศवास เพราะเทวราช-พฤกษ์ไทรใใไพรสามท์ ...

(หน้า 105-110)

หลังจากพระจันทะวงศ์ใในางมัจฉาใเป็นช่าชา นางมัจฉาก็หลงระเรึงอยู่ใกับ
พระจันทะวงศ์จนลุ่มขึ้นใใพระชนกสหัสสร้างสใตามปกติ นางก่านิลจิงใใใใเพื่อจะกราบทูล
เตื่อน ใใเห็นนางมัจฉาบรรทมเคียงข้างช่าช่าหนุ่มเกรงจะพลอยมีความผิด จิงใใใใความ
ใใกราบทูลท้าวสหัสสร้างสใ ๆ ใใโรธ สึงประชุมพลและยกทัพใใใใปราสาทธิดา พระ
จันทะวงศ์อ้อนวอนท้าวสหัสสร้างสใใใยกโทษใใ ใใและกล่าววใใใมาอยู่ใกับพระธิดาเพราะ
เทพารักข์อ้อมสม ท้าวสหัสสร้างสใใใฟังคำ สึงพลมารใใใจับพระจันทะวงศ์ ๆ จิงถูกจับมัด นาง
มัจฉาอ้อนวอนขอชีวิตพระจันทะวงศ์ ใใแต่ท้าวสหัสสร้างสใใใยอม สึงเพชฌฆาตใใใใพระ
จันทะวงศ์ใใประหาร ใใใใเสียประจานใใใกลางนคร พระจันทะวงศ์ระลึกใใใใใใ ใใ
มนตร์แทรกแผ่นดินจากพระอัยกา จิงร่ายมนตร์ใใใแทรกแผ่นดินหนีใใ⁴

⁴ อ่านรายละเอียดใ จันทะโครบ, หน้า 118-123.

จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์อุ้มสมในเรื่องจันทะโครบอ้างเรื่องอุ้มสมในเรื่องอุณรุทที่
 พระไตร อุ้มพระอุณรุทไปสมนางอุษา นอกจากนี้ตอนที่พระจันทะวงศ์ถูกจับมัด ท้าว
 สหัสรังสียังเขาเย็บพระจันทะวงศ์ โดยกล่าวพาดพิงถึงพระอุณรุทและพระไตรว่า

๑ พระยาอักษักอ้วนรำจวนจิต นิ่งพินิจนอกชัตริย์ให้
 หมั้นได้ จึงโองการแกลังประจານให้เจ็บใจ นิ่งนิงอยู่
 ทำไมเจ้าอุณรุท ว่าเทวาอารักษ์ช่วยชกเจ้า เป็นไรเล่า
 จึงไม่เรียกเทพบุตร ให้เขามัดอกแอ่นเป็นนอกครุท นิ่งมิด
 มุดก้มหน้าไม่พาทิ

(หน้า 121-123)

วิธีการอุ้มสมของเรื่องจันทะโครบก็คล้ายกับเรื่องอุณรุท มีการสะกดนิทรา
 พระไตรเทพารักษ์เป็นผู้อุ้มสมตรงกัน (ในจันทะโครบมีข้อความตอนหนึ่งว่า "ออกจาก
 รุกขพิมานพระไตรพุ่ม") โดยอุ้มตัวเอกฝ่ายชายพาเหาะไปหาธิดาอักษักซึ่งเป็นตัวเอกฝ่าย
 หญิง เมื่อได้เป็นสามีภรรยากันแล้ว ตัวเอกฝ่ายหญิงลี้หนีเข้าพญายักษ์ ทำให้มีผู้
 มาติดตามข่าวคราวจนกระทั่งความลับเรื่องมีผู้มาสมธิดาอักษักถึงในปราสาทถูกเปิดเผย
 เป็นเหตุให้พญายักษ์ยกทัพมาล้อมจับตัวเอกฝ่ายชายไปมัดไว้ เพื่อรอการลงโทษต่อไป

ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า เรื่องอุ้มสมและเหตุการณ์การทำสงครามที่สืบเนื่องมา
 จากเรื่องอุ้มสมนี้ เรื่องจันทะโครบน่าจะได้ที่มาจากเรื่องอุณรุท หรือเรื่องอุณรุทเป็น
 ต้นแบบให้แก่จันทะโครบนั่นเอง

นอกจากเรื่องจันทะโครบแล้ว วรรณคดีอีสานเรื่อง ฟ้าแดดสงยางก็น่าจะได้
 ที่มาจากเรื่องอุ้มสม และสงครามที่เกิดจากเรื่องอุ้มสมจากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์
 ด้วย

เรื่องฟ้าแดดสงยาง เป็นสำนวนคำกลอนอีสาน พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ แห่งศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แห่งวัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม ได้ตรวจชำระ และพิมพ์เผยแพร่ในงานอนุสรณ์ทำบุญครบ 100 วัน ของนางเหรียญทอง นาชัยเวียง ณ วัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม ในวันที่ 4 กันยายน พ.ศ.2514

เรื่องฟ้าแดดสงยาง เป็นวรรณคดีอีสานที่อธิบายตำนานบ้านบักก้อมข้าวหลาม จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอ้ายลาว⁵

เรื่องฟ้าแดดสงยาง ปรากฏเรื่องอุ้มสมดังนี้

พญาเชียงโสมชื่อพญาจันทะราชได้ไปล่าเนื้อในป่า พบวางทองซึ่งเป็นร่างที่พระอินทร์แปลงกายมา พญาจันทะราชสังเวยไฟให้ลอมจับ แต่วางทองวิ่งหนีออกทางพญาจันทะราช ๆ จึงวิ่งไล่ติดตามวางทองไปในป่าทึบ แต่จู่ ๆ กวางทองนั้นก็อันตรธานไป พญาจันทะราชหลงทางอยู่ในป่านั้น และเดินทางมาถึงเมืองฟ้าแดด ได้เข้าพักที่ศาลาชอกเวียง พญาเชียงโสมทราบว่าพญาฟ้าแดดมีราชธิดาโฉมงามนามว่า "ฟ้าหยาด" และสร้างปราสาทเสาวเตียวให้อยู่กลางสมุทร โดยมีเสนาอำมาตย์และข้าทาสทั้งหลายคอยระวังรักษา ก็ใคร่จะได้นางฟ้าหยาดเป็นมเหสี พระอินทร์จึงช่วยเหลือด้วยการอุ้มพญาจันทะราชเหาะข้ามน้ำ พาไปยังปราสาทของนางฟ้าหยาดในตอนกลางดึก พญาจันทะราชจึงได้นางฟ้าหยาดเป็นมเหสี เรื่องอุ้มสมปรากฏในคำกลอนดังนี้

⁵ พระอริยานุวัตร (เขมจารีเถระ). "คำนำ" ตำนานเมืองฟ้าแดดสงยาง พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานทำบุญครบ 100 วันของนางเหรียญทอง นาชัยเวียง ณ วัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม วันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2514, หน้า ก.

... แต่ฉัน พอเมื่อราตรีขึ้นพอยามก็เที่ยง
 อันว่าบุญส่งให้บาทำวตั้งคณิง เมื่อนั้น ท้าวก็สนิทเน่ง
 เนื้อใส่ยาส์นอนหลับในศาลานอกเวียงนอนค่างปางนั้น
 อินทร์จึงยกเอาท้าวขึ้นเมื่อชมฟ้าหยาด ในพาสาทกว้าง
 ปางแก้วรุ่งเรือง นางสัดั่งต้นขึ้นคณิงฮ่าในใจ แลเด
 ใฝ่ม้าล่องต้นพาสาทมนเทียรทอง สิ้นนี้ ...
 ภูมิท้าวเห็นนางสะคั่งต้น เว้าอันอ้อยดอมแก้วมิ่งเสน่ห์
 ขอนแก่น้องยอดแก้วเทียมพ่างปางทอง ... ที่นึ่ง
 หากเป็นก่อนท้าวตนาจ เชียงโสมขึ้นเอย อวนก็เอา
 พลมาป่าไผดงกว้างเอากันเหล่นระวังคอนเปาะนาง
 วันนั้น ตนพินนำเนื้อลวดหลงเลยลวดมาฮอดแก้วทิพย์
 นอกใจเมือง นี้แล้ว ... พักฮื้อช้วน้องแพงอ่อนองค์
 กะสิทธิ์ อุ่นเอย จึงวันทาอินทร์พรหมส่งบุญหาน้อง จึง
 มาถึงห้องปางทองพาสาท

(หน้า 24-27)

พญาจันทะราชได้อยู่กับนางฟ้าหยาดจนนางตั้งครรภ์ พญาฟ้าแดดทรงทราบ
 ชาวเรื่องพญาจันทะราชลอบมาอยู่กับธิดาเหมือนกัน แต่หาหลักฐานมิได้ จึงนิ่งเฉย ต่อมา
 พญาจันทะราชได้ลานางฟ้าหยาดกลับเมืองเชียงโสมเพื่อส่งบรรณาการมาสู่ชื่อนางฟ้าหยาด
 หลังจากกลับถึงเมืองแล้ว พญาจันทะราชได้ให้เสนาอำมาตย์ชื่อ ชุนเส็ง และ ชุนคาน
 นำบรรณาการไปสู่ชื่อนางฟ้าหยาดต่อพญาฟ้าแดด ๆ ไม่ยอมรับบรรณาการ เพราะทรงทราบ
 พฤติกรรมของพญาจันทะราชที่ลอบมีสัมพันธ์กับธิดา ดังปรากฏในคำกลอนว่า

๑ เมื่อนั้น ฟ้าแดดเจ้าแก้วโกธโกธามากแล้ว
 ทานหากมาชมนางจึงนำมาฮื้อ สู้หากดูง่ายแท้ชมแล้ว
 จึงต้าวโอม ...

(หน้า 42)

ฝ่ายพญาจันทะราชคิดจะชิงนางฟ้าหยาด จึงเกณฑ์ทัพหัวเมืองมาสมทบ แล้วยกทัพมาตีเมืองฟ้าแดด ไพร่พลของพญาจันทะราชล้มตายลงเป็นจำนวนมากในการทำศึก พญาธรรมซึ่งเป็นอนุชาของพญาจันทะราชนำไพร่พลส่วนหนึ่งไปเกณฑ์พลเพิ่มเติมยังเมืองเชียงโสม และขอร้องให้พญาจันทะราชงดทำศึกชั่วคราวจนกว่าจะได้นำไพร่พลมาเพิ่มเติมให้ แต่พญาจันทะราชก็ไม่เชื่อฟังเพราะคิดแต่จะได้ชิงตัวนางฟ้าหยาด จึงได้ออกทำศึก และได้ชนช้างกับพญาฟ้าแดด ถูกพญาฟ้าแดดใช้พระขรรค์ฟันพระเศียรขาด เมื่อนางฟ้าหยาดทราบข่าวก็สิ้นพระชนม์ตามไปด้วย⁶

จะเห็นได้ว่าเรื่องฟ้าแดดส่งยางมีเรื่องเทพอุ้มสม กล่าวคืออุ้มตัวเอกฝ่ายชายพาเหาะไปให้ได้สมตัวเอกฝ่ายหญิงถึงปราสาทของนางเหมือนวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ เพียงแต่ว่าผู้อุ้มสมในเรื่องฟ้าแดดส่งยาง คือ พระอินทร์ แต่ผู้อุ้มสมในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์คือพระไทรเทพารักษ์ นอกจากนี้ ในเรื่องฟ้าแดดส่งยางยังมีเหตุการณ์การทำศึกระหว่างบิดาของตัวเอกฝ่ายหญิง กับตัวเอกฝ่ายชายทำนองเดียวกับวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ด้วย ทั้งนี้เพราะบิดาฝ่ายหญิงโกรธที่ถูกดูหมิ่น เพราะตัวเอกฝ่ายชายลอบมาสมธิดา โดยไม่ได้ขออนุญาตตามประเพณี

เหตุการณ์เรื่องอุ้มสมและสงครามที่สืบเนื่องมาจากเรื่องอุ้มสมในเรื่องฟ้าแดดส่งยาง น่าจะได้ที่มาจากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ แล้วนำไปดัดแปลงบ้าง เรื่องรายละเอียดจึงแตกต่างกัน แต่ก็เห็นได้ว่าเป็นเรื่องทำนองเดียวกันอย่างเห็นได้ชัด

จากที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า เรื่องอุ้มสมและการทำสงครามที่สืบเนื่องมาจากเรื่องอุ้มสมในวรรณคดีภาคกลางเรื่องจันทะโครบ และในวรรณคดีอีสานเรื่องตำนานเมืองฟ้าแดดส่งยาง ได้ต้นแบบมาจากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ โดยเรื่องจันทะโครบมีหลักฐานว่าน่าจะไดต้นแบบไปจากบทละครในเรื่องอมฤต เพราะมีการกล่าวถึงพระอมฤตและนางอสุหารวมทั้งเรื่องอมฤตในที่ หลายแห่ง

⁶ เรื่องเดิม, หน้า 44-73.

5.1.2.3 เป็นเรื่องที่ผู้แต่งวรรณคดีเรื่องอื่นมักนำไปกล่าวอ้าง

วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์เป็นเรื่องที่กวีไทยนำไปกล่าวอ้างไว้ในผลงานของตน มีปรากฏทั้งในวรรณคดีล้านนา วรรณคดีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ รวมทั้งวรรณคดีของทางภาคใต้ ดังนี้

5.1.2.3.1 กล่าวอ้างในวรรณคดีล้านนา

เรื่องโคลงนิราศหริภุญไชย ซึ่งกวีไทยในสมัยอยุธยาตอนกลาง ได้ถอดจากโคลงลาวที่กวีล้านนาแต่งไว้ในปี พ.ศ. 2060 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้อ้างชื่อตัวละครเอก และเหตุการณ์พลัดพรากของพระอนิรุทธ์และนางอุษาไว้ ดังนี้

๑ ปกาปิโยศสร้อย	สรุณ กิติ
สมุทรโฆษร้างพิณธู	แม่ม่ม้าง
ทูนบจากเจียนอุ-	สำราช
อกพีแวนร้อนร้าง	กว่าเบื่องบูรเพ
	(หน้า 51)

๑ ราตรีเทียนที่ปแจจิง	เจาะงาม
มีว่วนนนตริตาม	ตั้งธร์อ
อุสสำกันโลงยาม	ซึกชอบ ชื่นเออย
บุญพีบ่เปลืองป้อ	เปล้าข้าเจ้าทรวง
	(หน้า 29)

และ

๑ อุตสาเสียงสว่างสร้อย	รัชนี
กอนกันโลงทันที	อ่านอ้อย
บารสเรียกมาดี	เบงบาท ทุมเอย
ตรีโจกทุกถ้อย	เถียงถ้อยถามชัย
	(หน้า 38)

นอกจากจะมีการอ้างเรื่องอุษาบารสในเรื่อง โคลงนิราศหริภุญไชย แล้ว ยังมี
อ้างไว้ในเรื่อง ท้าวฮุ่งท้าวเจือง อีกด้วย ดังนี้

๑ อันนึ่ง เจ้าหุ้ยบ้านเขี้ยวหย่อน	หยุดใจ บ่อฮู้
ยั้งเพิง จำนิยายตั้งเฮา	แฉ่งอ้าง
รือว่า เจียระบัพพาฮ้อยสไล	พองฟาด วันนั้น
กะจัดจากฮ้างสุทนต์ท้าว	หยุดพอย

๑ <u>บามะราชฮ้างฮ้างหว่าง</u>	สองฮ่า
บุญชูชีกชวยขวง	ฮ้างได้
<u>อุสาฮ้อยกงพาน</u>	ภูระนาถ
โทว่าไว้หลายชั้น	ชิวกลาง

(หน้า 84)

เรื่อง นิราศดอยเก็ง หรือ โคลงดอยเก็งแก้ว ต้นฉบับโบราณของวัด
ชัยศรีภูมิ ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่ง ปวงคำ ตูยเขี้ยว ได้
ปริวรรตไว้ที่สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ก็มีโคลงบทหนึ่งกล่าวถึงเรื่อง
อุสาบารส ดังนี้

๑ กังขาร้หอดให้	ทิวหา
ยังรถเสนราชา	ตั้งนั้น
<u>ขุนบาจากเจียรอดสา</u>	วิทเวท วอนนั้น
อันโสกเริ่มร้างกัน	กลืนน้องนวนถนัด
	(บทที่ 95)

เรื่อง โคลงสุรวงศ์ ต้นฉบับของวัดชัยศรีภูมิเช่นกัน ได้กล่าวอ้างเรื่อง พระ
พานพรหมทัตต์มีธิดาชื่ออุษา ปรากฏในโคลงต่อไปนี้

๑ <u>พระพานมีลูกเจ้า</u>	<u>จอมธิดา</u>
<u>นามชื่ออุษสสารา</u>	ส่องหล้า
ทรงลักษณะเลิศราชา	เทวโลก พันเฮีย
หลายหลากมีข้างม้า	เจืองเจ้าจอมนาง
	(บทที่ 53)

5.1.2.3.2 กล่าวอ้างในวรรณคดีอุษษาและรัตนโกสินทร์

เรื่องทวาทศมาสโคลงต้นซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น อ้างเรื่อง
เทวดาพรากสองกษัตริย์ และการได้กลับมาครองรักกันดั้งเดิมของพระรือนิรุทธ์กับนาง
อุษา ซึ่งเป็นตัวละครเอกในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ ดังนี้

๑ ศรีอนิรุทธราสร้าง	แรมสมร
ศรีอุษาเจียรโคด	คลาศแคล้ว
เทวานราจร	จำจาก
ยังพร้านำน้องแก้ว	คอบคิน
	(หน้า 687)

๑ มโหรีศพทุกสิ่งเหลือน	ฉลองพุทฺธ พิมพ์พ้อ
เล็งละครอนิรุท	รูนร้อย
พิลาสพิไลยศ	จักร้า รำนา
แต่งแงงามอ่อนช้อย	เจดีย์โคมสวรรค์

(หน้า 21)

เรื่อง กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร อ่างเรื่อง
การพลัดพรากและการได้กลับมาพบกันของพระอนิรุทกับนางอุษา ดังนี้

๑ ทวาบรยุคพระอนิรุท	จากนงนุชนางอุษา
สองครำรำโศกา	นานมาใช้ได้นางคืน

๑ ทวาบรกลอนกล่าวอ้าง	อนิรุท
จากอุษาสมรณช	แหบให้
สองครวณุป่วนโศกสุด	แสนเส่นท์
ยามเมื่อนานมาได้	แนบน้องครองคืน

(หน้า 285)

เรื่อง กาพย์ ของเจ้าพระยาพระคลัง(หน) อ่างเรื่องกรุงพาลอบชมนางสุจิตรา
ทำให้พระอินทร์เสียดใจที่เสียดูกรุงพาลเปรียบเหมือนพระยาครุฑเสียดใจที่เสียดูคนธรรพ์
เพราะนำคนธรรพ์ไปชมนางกาภิกถึงวิมานของครุฑเอง ดังปรากฏในคำกลอนว่า

ประคุดตั้งจอมจักรมีชวาน	เมือกรุงพาลอบโลมสุจิตรา
พระเสียดชเพราะทะนงตัวของอาจ	พระเสียดสาวทเพราะห่างเหเส่นหา
พระเสียดมนต์เพราะกลอสูรา	สุจิตราจึงพรากไปจากกัน

(หน้า 25)

เรื่องนิราศพระแท่นดงรังของนายมี กวีในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อเดินทางไปถึงโป่งลูกวัว ก่อนถึงหนองโพ เห็นต้นไทรใหญ่ ก็นึกถึงเรื่องพระอมรรุท
กับนางอุษา กล่าวคือพระไทรเทพารักษ์พรากรพระอมรรุทจากนางอุษา ทำให้พระอมรรุท
ครวญหานาง ดังปรากฏในคำกลอนว่า

เห็นต้นไทรใหญ่โตโรหฐาน	สูงตระหง่านเงื่อมป่าพนาสิทธิ์
พิศดูขี้ผึ้งนบอภิวันท์	ผลางรำพันนึกในฤทัยปอง
คิดถึงเรื่องอมรรุทกับอุษา	พระไทรพาอุ้มสมภิเชกสอง
แล้วทเวาพาพรากรมาจากน้อง	พระรำร้องหานางเหมือนอย่างเรา

เรื่องโคลงนิราศจะเข็งตรา พระนิพนธ์กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ* เมื่อ
เดินทางถึงไทรมูล ก็อ้างเรื่องพระไทรเทพารักษ์ที่อุ้มสมพระอนิรุทธกับนางอุษา ดังนี้

๑ ไทรมูลไทรเทพเจ้า	จอมนิคม	นี้ภา
เพรงพระพาสองสม	สขสร้อย	
เอาอนิรุทธพทม	พิทบุ-	ชานา
เชิญช่วยอุ้มข้อยน้อย	แนบเนือนวลศรี	

(หน้า 23)

นิราศกรงเก่าของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) มีข้อความกล่าวอ้างเรื่องพระไทร
อุ้มสม พระอนิรุทธกับนางอุษา ดังนี้

* หรือพระองค์เจ้าทินกร เป็นโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
นับเป็นพระอนุชาต่างมารดาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักแต่ง
เพลงยาวและบทละคร เช่น บทละครเรื่องแก้วหน้าม้า เป็นต้น.

๑ บางไทรไทรเทพไท่	สิ่งสิทธิ์ น้เภา
โอบองค์พระอนิรุทธฤทธิ	ร่อนฟ้า
วางสมุขานิทร	ถนอมแนบ นางเอย
วานพระถ่อมถนอมช้ำ	คู่ค้ำคืนสม
	(หน้า 349)

เรื่องนิราศทวาราวดีของหลวงจักรปาณี (ฤกษ์) อ่างเรื่องพระไทรอุ้มสมพระ
อนิรุทธกับนางอุษาเช่นเดียวกัน ปรากฏในคำประพันธ์ว่า

ไทรเฝ้าคือเทพยสิ่งสู	ที่อุ้มชื้อนิรุทธสมุสสา
ช่วยอุ้มพาเข้าไปชมสมสุดา	พอดีบอาครุฉน์ให้บรรเทา
	(หน้า 13)

บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ อ่างเรื่องเทวดาพาพระอุรุทไปสมนางอุษา
ดังปรากฏในเรื่องพระมะเหลเถไถ ตอนพระอินทร์พาพระมะเหลเถไถไปยังมนเทียรของ
นางตะแลงแกง และพระมะเหลเถไถอธิบายให้นางตะแลงแกงฟังว่า เหตุใดพระองค์
จึงได้มาอยู่ในปราสาทหรือมนเทียรของนางตะแลงแกงได้ ดังนี้

อันพระอุรุททะลุชอน	เทวาก็พาจระลอนเภา
ไปสมสร้อยอุษามาตัก	โถมยงจงนิกมะลิกเภา
นับุญชองพยามะลาเตา	จึงพาเจ้ามาสมมะลมเต
	(หน้า 23)

เรื่องนิราศไทรโยค พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป-
ประพันธ์พงศ์ อ่างเรื่องพระอุรุทได้นางกนิรีเป็นชญา ปรากฏในคำประพันธ์ดังนี้

๑ อรุณทศสมสวาทด้วย	กินรี ไฉนนา
หลงรักปีกษีลี	ลาศแล้ว
ฤาพาแม่สรงลี	ชเรศท้อ ธารเอ๋ย
เลือกแก่งแอ่งอ้างแพรว	พรางน้ำไพรสนาน

(หน้า 204)

เรื่อง จันทะโครบ กวีผู้แต่งอ้างเรื่องพระไตรอุมพระอรุณทไปสมนางอุษาดังนี้

ครั้นพระไตรอุมอรุณทพุดหงศ กับโถมยงอุษายูพาพาล
ได้อิงแอบแนบสนิทพิศวาส เพราะเทวราชพฤกษ์ไทรใน
ไพรสาณท์ ...

(หน้า 110)

5.1.2.3.3 กล่าวอ้างในวรรณคดีภาคใต้

ในวรรณคดีเรื่อง พระรถเมรี ของจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งนายเรื่อนาใน
ผู้มีชีวิตในระหว่างรัชกาลที่ 1-3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แต่งขึ้น ได้กล่าวอ้างเรื่อง อรุณท
ตอนเทวดาอุมสมพระอรุณทกับนางอุษา และพราภสองกษัตริย์ ดังนี้

ละครเล่นเรื่องอรุณท	เมื่อเทพบุตรอุมพาโคล
พาเทาจรเข้าไป	ในห้องปรางนางอดสา
สองสมภิมย์รัก	สองประจักษ์แก่นียนา
สองสนิทเสนหา	จะพุดใดหาไม่มี
เหมือนหนึ่งวิทยากร	ไปนอนด้วยกษัตริ
มิซำกัพาลี	คลาดคั่นที่ตำหนักใน
สองต้นไม้เห็นหาย	สองเสียดายจะมีโทษ
สองบ้ำหลังกาไมย	พิโรธระกำทรวง

จากที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าเหตุการณ์ในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ที่
กวีต่าง ๆ มักจะนำไปกล่าวอ้าง ได้แก่

1. การพลัดพรากจากกันของพระอนิรุทธ์กับนางอุษา
2. การที่เทพอุ้มพระอนิรุทธ์หรือพระอนุรุธไปสมนางอุษา
3. การที่พระอนิรุทธ์ได้นางกนิรีเป็นชายา
4. การที่กรุงพาลอบเซซชมนางสัจจitra ทำให้พระอินทร์เสียใจและแค้นใจ

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า เมื่อใดก็ตามที่กวีเห็นต้นไทร ก็มักจะนึกถึงพระไทร
เทพารักษ์ที่อุ้มพระอนิรุทธ์หรือพระอนุรุธไปสมนางอุษา ซึ่งเป็นเหตุการณ์เด่นตอนหนึ่งของ
เรื่อง

นอกจากนี้ ยังสังเกตได้ว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีการนำไปกล่าวอ้างไว้
ในวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ นี้ มีทั้งเหตุการณ์ใน เรื่องอนิรุทธ์คำฉันท์ บทละครเรื่องอนิรุทธ์
และบทละครในเรื่อง อนุรุธ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ทำให้สันนิษฐานว่า เหตุการณ์เหล่านี้จะเป็นเหตุการณ์เด่นที่ผู้อ่านผู้ฟังหรือผู้ชมตั้งใจ
จนกระทั่งจดจำกันได้ว่า มีอยู่ในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์นี้ จนกระทั่งมีการนำไปกล่าว
อ้างกันอย่างแพร่หลายพอควร และมีผลให้เหตุการณ์เหล่านี้เป็นที่รู้จักในหมู่ผู้เสพวรรณคดี
ไทยเป็นวงกว้างมากยิ่งขึ้นด้วย

นอกเหนือไปจากนี้ มีข้อสังเกตว่า แม้ปรากฏบทละครในเรื่อง อนุรุธ
พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว แต่ก็ยังมีการอ้าง "เรื่องอนิรุทธ์"
หรือ พระ "อนิรุทธ์" อยู่ ดังปรากฏในเรื่อง นิราศทวาราวดี และ โคลงนิราศฉะเชิงเทรา
 เป็นต้น

จากที่กล่าวมานี้ แสดงว่าวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์เป็นเรื่องที่คนไทยรู้จักกัน
เป็นอย่างดีมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงศรีอยุธยา สืบเนื่องติดต่อกันเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ และมีการกล่าวอ้างเหตุการณ์เด่น ๆ ของเรื่องอนิรุทธ์ไว้ในวรรณคดี
ลายลักษณ์อักษรต่าง ๆ อยู่เสมอ ทั้งในวรรณคดีของภาคกลางและวรรณคดีท้องถิ่น ปรากฏ

ว่าเหตุการณ์เด่นของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธที่มีการนำมากล่าวอ้างนี้รวมเอาเหตุการณ์ที่มีการแต่งเติมขึ้นใหม่ในภายหลังด้วย แสดงว่าผู้เสพวรรณคดียอมรับเหตุการณ์ที่แต่งเติมขึ้นใหม่นี้ว่า เป็นส่วนหนึ่งของเรื่องอนิรุทธด้วย

5.2 ความสำคัญทางด้านการแสดง

แม้จะมีผู้กล่าวถึงความสำคัญทางด้านการแสดงของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ โดยพิจารณาจากเรื่อง อนิรุทธคำฉันท์ เป็นอันดับแรก และกล่าวว่า เป็นบทที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงมหรสพชนิดใดชนิดหนึ่ง ในการแสดงมหรสพรวม 15 วัน ในคราวฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุ ในปี พ.ศ. 2025 ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ⁷ หรือเพื่อใช้เป็นบทแสดงหนึ่งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์⁸ แต่ก็ไม่มีหลักฐานเหลือตกทอดมาที่จะทำให้เห็นจริงตามนั้น และหากพิจารณาเนื้อหาของเรื่อง อนิรุทธคำฉันท์ ก็ไม่มีเนื้อความตอนใดระบุไว้ว่าแต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทแสดงมหรสพชนิดใดชนิดหนึ่งแต่อย่างใด

วรรณคดีเรื่องอนิรุทธเกี่ยวข้องกับการแสดง 5 ชนิด คือ

5.2.1 การแสดงละครใน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า การแสดงละครในหรือละครผู้หญิงนี้ น่าจะมีขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว เพราะมองลิเออ เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งเป็นราชทูตของฝรั่งเศสที่เดินทางมายัง

⁷จำลอง ยอดยิ่ง. "อนิรุทธคำฉันท์วิเคราะห" วารสารเมืองโบราณ, หน้า 88.

⁸เดโช สนวนานนท์. "คำนำ" อนิรุทธคำฉันท์ พร้อมด้วยบันทึกสอบทานและหมายเหตุ, หน้า 2.

กรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ได้เล่าไว้ว่าเมื่อครั้งที่ตนเองได้เดินทาง
เข้ามาในราชสำนักของไทย ได้ชมการแสดงโขน ละครผู้ชาย และระบำด้วย^๑
ละครในหรือละครผู้หญิงน่าจะมีขึ้นในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา ถึงรัชสมัยสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวบรมโกศ คือระหว่าง พ.ศ. 2231-2301^{๑๐} และบทที่ใช้แสดงละครใน
เริ่มด้วยเรื่องอมรธาก่อน ต่อมาจึงมีการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ และอิเหนาตามลำดับ
โดยที่เรื่องอิเหนาเพิ่งจะมีการแสดงเป็นละครในในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้เอง^{๑๑}

เรื่องอนิรุทธ์จะมีการนำมาแสดงเป็นละครในตั้งแต่สมัยพระเพทราชาหรือไม่
ไม่มีหลักฐาน ทราบแต่เพียงว่าในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการแสดงละครใน
เรื่องอนิรุทธ์ ตอน "อนิรุทธกินรี" ดังมีหลักฐานปรากฏในเรื่อง บณโฑวาทคำฉันท์
ของ พระมหานาค วัดท่าทราย ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งบันทึกการแสดงชนิดต่าง ๆ ใน
คราวมีมหรสพสมโภชพระพุทธรูป เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จประพาส
พระพุทธรูปในปี พ.ศ. 2293 ว่า

๑ ละครก็พื่อนร้อง
ฉับฉ่าที่ตำนาน

สุรศัพทกลับชาน
อนิรุทธกินรี
(หน้า 324)

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานละคร
อิเหนา (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 16.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า 16 และ 118.

จากหลักฐานข้างต้น แสดงว่าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีการแสดงละครในเรื่องอนิรุทธ์ ตอน "อนิรุทธกินรี" กล่าวคือ เป็นตอนที่พระอนิรุทธ์ได้พบนางกินรี และได้นางกินรีเป็นชายา แสดงว่าในเวลานั้น บทละครในเรื่องอนิรุทธ์มีเนื้อหาต่างไปจากเรื่องอนิรุทธ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์แล้ว คือมีการเพิ่มเติมเรื่องราวตอนพระอนิรุทธ์พบนางกินรีเข้าไปในเรื่องแล้ว

นอกจากจะมีการแสดงละครในเรื่องอนิรุทธ์ ตอน "อนิรุทธกินรี" แล้ว ผู้วิจัยยังสันนิษฐานว่าน่าจะมีการแสดงละครในเรื่องอุณรุท ในสมัยเดียวกันนี้ด้วย เพราะตามความเชื่อที่ว่า พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร นิพนธ์ขึ้นโดยที่ทรงนำบทละครในเรื่องอุณรุทครั้งกรุงเก่ามาทรงตัดทอนข้อความบางตอนออกเสียบ้าง เพื่อให้มีความกระชับ เหมาะแก่การแสดงละครได้ดียิ่งขึ้น¹² แสดงว่าจะต้องมีบทละครในเรื่องอุณรุทอีกสำนวนหนึ่ง และจะต้องเคยใช้เป็นบทแสดงมาก่อนด้วย บทละครในดังกล่าวนี้ น่าจะเกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เพราะเป็นสมัยที่โปรดละครใน¹³ และมีการแต่งบทละครในขึ้นหลายเรื่อง

อนึ่ง ยังมีหลักฐานปรากฏในเพลงยาวความเก่าว่า มีการฝึกหัดตัวละครที่จะรับบทนางสุดาในบทละครเรื่องอุณรุท แสดงว่าในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา จะต้องมีการแสดงละครเรื่องอุณรุทอย่างแน่นอน ดังนี้

¹² ธนิต อยู่โพธิ์. "ที่มาของอนิรุทธคำฉันท์และบทละครเรื่องอุณรุท" ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, หน้า 619.

¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานละครอิเหนา, หน้า 121.

มาร่ำเรือให้เป็นที่ศรีสุดา ทั้งอุตสาห์เป็นอนิจจิตงาม
 ไปฝึกฝนกันที่ต้นลำไยเก่า ข้างลำเนาสรรเพชญ์ปราสาทสนาม

(หน้า 215)

ในสมัยกรุงธนบุรี จะมีการแสดงละครเรื่องอุณรุทหรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐาน
 ทราบแต่เพียงว่าในสมัยกรุงธนบุรี ได้บดละครครั้งกรุงเก่าตกทอดมาแต่เพียงบางเรื่อง
 บางตอน ไม่บริบูรณ์¹⁴ ในจำนวนนี้อาจจะมีละครในเรื่องอุณรุทครั้งกรุงเก่าอยู่ด้วย
 จึงมีต้นฉบับเหลือตกทอดมาให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรง
 ตัดแปลงเป็นพระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัด ในตอนต้นสมัย
 รัชกาลที่ 1 ได้

อนึ่ง พระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัดยังมีความสำคัญ
 ในเรื่องตำนานทำร้ายของละครไทยด้วย เพราะมีข้อความกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในตอนเทวดา
 นางฟ้าร้ายร้าย แสดงความยินดีที่พระอุณรุทสามารถสังหารเจ้ากรุงพาลลงได้ ขณะเดียวกันก็
 ยินดีที่นางอุษาพ้นจากสลบได้ ข้อความตอนนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงว่าทำร้ายต่าง ๆ มี
 การกำหนดขึ้นไว้ในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว และในสมัยรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดทำ
 ร้ายต่าง ๆ เหล่านี้ไว้

ในพระนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัดกล่าวถึงทำร้ายต่าง ๆ
 ไว้ ดังนี้

๑ เมื่อนั้น	ฝ่ายฝูงเทเวศน์น้อยใหญ่
กับหมู่ นางฟ้าสุลาไลย	เห็นทราวมวายได้สมประดีมา

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 126.

ก็ชวนกันจับประบำรำฟ้อน	ถวายนางนารายณ์นาถา
ร้ายเรียงเคียงคู่ลีลา	หันเวียนเปลี่ยนชวามาซ้าย
ท่าที่ทอดสนิทติดพัน	ก็บอองค่นางสวรรค์โถมฉาย
เข้ายวนสรวลยิ้มพร้อมพราย	แล้วเอียงกรายย้ายท่าม้าคัลลี
รำรอกคลอเคล้าเข้าใกล้	ฉวยจตุศุโล้อีสร์ศรี
แกมกลปนไปในที่	สุขเกษมเปรมปรีดิ์ทุกเทวัญ

e เมื่อนั้น	ฝูงเทพองค่นางสวรรค์
เห็นเทเวศร์ราชิตติดพัน	ก็บิดผันเรียงรายซ้ายไป
งอนจริตกรัดกรายย้ายท่า	ทำเป็นพาลาเพียงไหล
ล่อเล่นโดยกระบวณชวนใจ	นัยนาชะม้อยคอยที่
ครั้นเทเวศร์ราเคล้าเข้ามาชิด	ก็เบี่ยงบิดเมียงม่ายซ้ายหนี
ทอดกรพ้อนท่ากัณรี	ตีวงหันเวียนเปลี่ยนมา

(เล่ม 9)

สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการแสดงละครในเรื่องอุณรุท ของคณะละครผู้หญิง ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร โดยแสดงตามเนื้อหาในพระนิพนธ์บทละครใน ฉบับสำนวนความทรงคิด ที่ทรงคิดแปลงจากเรื่องอุณรุทครั้งกรุงเก่า การแสดงของคณะละครผู้หญิงคณะนี้ คงจะแสดงในงานสมโภชพระแก้วมรกตในปี พ.ศ. 2328 ดังปรากฏในโคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่พระชานิวาทารแต่งขึ้น ตอนบรรยายมหรสพต่าง ๆ ที่มีขึ้นในโอกาสนั้น มีข้อความตอนหนึ่งว่า

e มะโหรศพทุกสิ่งเหล่าน	ฉลองพุทธ นิมนต์พ้อ
เล็งละครอนิรุท	รุ่งร้อย
พิลาศพิไลยสุด	จิกรำ รำนา
แต่งแงงงามอ่อนช้อย	เจดีย์โถมสวรรค์

(หน้า 21)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนี้ นอกจากจะมีการแสดงละครในโดยแสดงตามบทพระนิพนธ์ฉบับสำนวนความทรงคิดในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรแล้ว ยังน่าจะมีการแสดงตามบทพระราชนิพนธ์เรื่องอุณรุทในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2330 อีกด้วย เพราะมีร่องรอยว่าน่าจะมีการนำไปแสดงจริง ๆ เพราะมีการกำหนดทำนองเพลงร้องไว้ใบบทละครอย่างชัดเจน เช่น ตอนพระอิศวาร์เชิญพระนารายณ์ให้ฮวดตารไปปราบเจ้ากรุงพาล พระอินทร์ให้บริวาร คือ ทวยเทพและเหล่านางอัปสร จีบระบำถวายพระนารายณ์ ตอนจีบระบำนี้ ได้กำหนดทำนองเพลงไว้ 4 เพลง คือ พระทอง เบ้าหลุด นกจอก และมะหลิม นอกจากนี้ เนื้อหาของคำกลอนยังกล่าวถึงท่ารำต่าง ๆ ของการรำไทย เช่น ท่าพระรถโยนสาร ท่าม้าตีคลี ท่ากินรี-เลียบบัว และท่ากวางเดินดง เป็นต้น ดังปรากฏในคำกลอน ต่อไปนี้

พระทอง

๑ จีบจีบระบำรำถวาย	เอื้องกรายร้ายคิดประดิษฐ์ท่า
กระหึบขยับขนวยขนาดเข้ามา	ใกล้ฝูงนางฟ้ายุพาพาล
แล้วซัดสองกรอ่อนชด	ท่าท่าพระรถโยนสาร
เรียงรอกลอคเกล้าเขาวมาลัย	ประโลมลานทอศสนิทคิดพัน
นางรำพิสมัยเรียงหมอน	ท่าที่คมค้อนแล้วผินผัน
เมียงม่ายชายหนีเทวัญ	หันเวียนเปลี่ยนซ้ายร้ายมา
เทเวศรำเกล้าเข้าให้ใกล้	เลียวไล้ฉัดเปลี่ยนเวียนขวา
จวยฉุดชุกกรกัลยา	เลียมลอคสอดคว่าไปในที่
นางสวรรค์กัณกรป้องปิด	บิตสะบัดเบี่ยงบ้ายชายหนี
เทวบุตรรำท่าม้าตีคลี	เวียนไปตามที่อันดับกัน

เป้าหลด

๑ เมื่อนั้น

ร่ำรอคอยเคียงเทวัญ
ซัดกรงอนจริตประดิษฐ์ท่า
ร่ำร่ำมายมายเมียงอยู่แต่ไกล
เทเวศร่ำท่ากระหวัดเกล้า
สัพพอกหยอกเข้าด้วยยินดี
นางฟ้าเฝ้าของกรายร่ำร่ำ
กรีดนิ้วพลั่วจริตประดิษฐ์งอน
เทพบุตรเฝ้าอย่างเข้าชิด
สาวสวรรค์หันหน้าออกมา

ฝูงเทพอนงค์นางสวรรค์
แล้วตวงเวียนหันห่างไป
มิให้หมู่เทวาเข้ามาใกล้
นัยนาชม้อยคอยที่
กระชั้นเข้ามิให้ห่างอัปสรศรี
ตวงหันเวียนเปลี่ยนกร
กนิษฐ์เลียบบถ้ำสิงขร
พ่ายพ้อนรำล่อเทวา
ตามติดกันกางขวางหน้า
ร่ำทำสอดสร้อยมาลี

นกจอก

๑ เมื่อนั้น

ร่ำดวงลวงล่อนารี
ฉวยฉุดชดชายสไบบาง
เทพบุตรเข้าชิดติดพัน
แล้วเฝ้าอย่างเป็นกวางเดินดง
ร่ำเกล้าเข้าหยอกกัลยา
นางร่ำมยุเรศพ้องทาง
พรายพร้อมยิ้มละไมในที่

ฝูงเทพเทวาเรื่องศรี
ชักย้ายให้ที่แก่กัน
อนงค์นางปัดกรแล้วผันผัน
พลวันคว่ำไชว้ไปมา
แทรกเปลี่ยนเวียนนางเข้าท่า
ชม้ายชายตาให้ยินดี
เทวัญกันกางเสียดลี
จรลีเฝ้าอย่างไม่ห่างกัน

มะหลิม

๑ เมื่อนั้น

ร่ำล่อคลอเทพเทวัญ
ครั้นเทเวศร่ำเรียงเข้าเคียงชิด
ร่ำร่ำท่ากระบวนให้ชวนใจ

ฝูงนางอัปสรสาวสวรรค์
บิดผันพร้อมพร้อมละม่อมไป
ก็หลีกเลี้ยงเบี่ยงบิดแล้วค้อนให้
ทอดกรอ่อนละไมไปมา

ฝ่ายฝูงเทวีอันดีดลี	มีความประติพิทธ์เสน่ห์
เคลมหลงงงววยวิญญาณ์	ด้วยหม่นนางฟ้าอุพาพาล
ลูกขึ้นรำพื่อนไปด้วยกัน	ทั้งขับร้องโอดพันเฉื่อยฉาน
ฉวยฉุดยุดมือเขาวมาลัย	สำราญรื่นเริงบันเทิงใจ
สาละวานสีพชอกกลอกกลับ	โทนกับตกแตกหาคิดไม
บ้างเข้ากันกางขวางไว้	บ้างหลีกบ้างไล่พัลวัน
ทั้งฝูงเทพบุตรนางฟ้า	ปรีดาภิรมย์เกษมสันต์
รำถวายพระองค์ทรงสุบรรณ	ในสวรรค์ไกรลาสคีรี

(หน้า 12-14)

ตอนพระอมรรูปชาวบวงสรวงพระไตรเทพารักษ์ กวีทรงกำหนดทำนองเพลง
สระเบื้อง และเมื่อบวงสรวงเสร็จแล้วก็กำหนดเพลงสาธการ ดังนี้

๑ จึ่งจตุรูปเทียนบวงสรวง	บ่าบวงเทเวศมเศศ
ซึ่งสิ่งสู่พระไตรสดาวร	ชอมรเทวราชได้โปรดปราน
ช่วยเกียตกันสรรพโทษโทษภัย	จึงรักษ์ผลไกรทวยหาญ
ทั้งรฤตน์อัสวาคชาชาญ	สำแสนบริวารโชนจน
บรรดาโดยข้าคลาประเวศ	แรมร้อนทุเรศไพโรสณฑ์
อาศัยพระไตรมณฑล	ดิลกแห่งอารญคีรีเรือง
ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตราย	จัญไรร้ายภัยพิษให้เปล็ดเปลื้อง
ทั้งแสนโสภโรคร้อนรำคาญเคือง	ท่านผู้เรื่องฤทธานช่วยบรรเทา
ให้โพบูลย์พูนสุขเกษมสันต์	ตั้งฉัตรแก้วกันเกศเกล้า
บำบัดวิบัติให้บางเบา	จงรับเอาสิ่งเวษอันพึงใจ
แล้วประโคมกาหลคนตรี	พิณพาทย์ดีดลีปี่โณ
ถวายกรทกพวกผลไกร	มีอึงคะนิงไปทั้งนั้น

สาธการ

(หน้า 196)

ตอนพระไทรเทพารักษ์ส่งสารพระอนุรทที่ต้องบรรทมอย่างเดียวตาย ไร้คู่ชม
กวีทรงกำหนดทำนองเพลงพิตชา ดังนี้

พิตชา

๑ อนิจจาพระหน่อสุริยวงศ์	มานอนเดี่ยวเปลี่ยวองค์น่าสงสาร
เคยอยู่ปราสาทรัตนชัชวาล	มาทรมานแต่ดลมมิควรเลย
เคยนางตระกองพระองค์กอด	พระมาสอดพระกรกาย เชนย
เคยทรงสุหร่ายทิพรำเพย	ฤามาเชยน้ำค้างระคางกาย
เคยแสงอักษกลับประทับส่อง	พ้อมาต้องแสงเดือนจรัสฉาย
เคยนางพิชชีวีสบาย	ฤาชายลมหวนให้ทวนองค์
เคยกลิ้งกลิ้งปรุงจรุงริน	พ้อมาขึ้นกลิ้งไม้ไผ่ระหง
เป็นน้าเอ็นคุดพระสุริยวงศ์	มานอนรทเององค์ในคงดาน

(หน้า 198)

ตอนพระอนุรทชมโฉมนางอุษา กวีทรงกำหนดให้เป็นทำนองเพลงชมโฉม ดังนี้

๑ พิศพิศตรงามพิศตร์ผุดผ่อง	ตั้งแว่นทองทิพมาศฉายฉาน
พิศเกศเกสรสมณฑาน	ปานเกศแก้วกัลยาณี
พิศขนงก่งกันดั่งคันทิลป์	พิศเนตรดั่งนิลจรัสศรี
พิศทรงนาสาไม่วราศี	ตั้งขอแก้วมณีพรายพรณ
พิศโอษฐ์งามเอี่ยมเทียมจะแยม	พิศแก้มเปรียบปรากฏทองสวรรค์
พิศกรรมเพียงกลีบบุษบัน	พิศศอศอสุวรรณหงส์จร
พิศถันดั่งดวงปทุมมาศ	อันโอภาสกลีบกลัดเกสร
พิศกรดั่งวงคเชนทร	น้วนออรชรดั่งกลิงกลม
พิศสรพงามสรรพางค์องค์	พิศทรงงามทรงประเสวีรัฐสม
วิไลลักษณ์เลิศล้ำข้าม	พิศชมงามชวนให้ชวนใจ

พิศพิศแล้วพิศวาสวาม เสี่ยวซาบซ่านจิตพิศมัย
 ประคองหัตถ์สัมผัสสรไท ลูบไล้เชยแก้วกัลยา

(หน้า 202)

ตอนพระไตรเทพารักษ์พราภพระอุรุทจากนางอุษา พระอุรุทกลับถึงนคร
 และเฝ้าคิดถึงแต่นางอุษา กวีทรงกำหนดทำนองเพลงเป็นเพลงพญาโศก ได้แก่

พญาโศก

๑ ป่านฉะนี้เจ้าดวงชีวี จะคิดถึงพี่บ้างญาโฉน
 ออกเอ๋ยจะทำประการใด จะได้ข่าวนิดาวิลาวัลย์
 แต่พระครุ่นครวญหวนถวิล เตือดั้นฤทัยไฝ่ฝัน
 จนสิ้นแสงศรีสุริยัน ก็จรรจัดจากห้องอลงกรณ์

(หน้า 232)

ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุรุทมาหานางอุษา กวีทรงกำหนดให้เป็น เพลงกลม

ตั้งนี้

กลม

๑ เลื่อนลอยมากกลางอากาศ โอบาสงามแข่งแซ่ไข
 แสงจันทร์จับองค์ภูวนาย วิไลล้ำกว่านวลจันทร์ธา
 สี่ดาวจับเครื่องพระโคมฉาย อร่ามพรายกว่าดาวในเวหา
 นวลพระองค์จับทรงกัลยา รจนางามเนอนวลผจง
 งามนางเป็นพาหนะรอง ทำนองตั้งนางราชหงส์
 งามภูวนาถนั่งตำรง ตั้งองค์พรหมเมศวร์ฤทธิ
 ดันหมอกออกเมฆมาไวไว เทเวสอวยชัยยังมี
 รับแรงเร็วมาในราตรี หมายถึงบุรีรัตน

(หน้า 259)

สังเกตได้ว่า เนื้อหาตอนที่กวีทรงกำหนดทำนองเพลงไว้มักเป็นตอนแสดง อารมณ์ของตัวละคร เช่น ชมโสม ชมธรรมชาติ คร่ำครวญ มีความสุข หรือเป็น ตอนที่ทำให้ภาพความงาม เช่น ตอนบรรยายการแต่งกาย ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุรุท ลอยมากกลางอากาศ มีแสงจันทร์แสงดาวส่องพระองค์งามจับตา และตอนจับกระบี่ เป็นต้น

จากที่กล่าวมานี้ จะพบว่าเรื่องอุรุทมีความสำคัญในฐานะเป็นบทแสดงละคร ในของหลวงที่เน้นความไพเราะของบทร้อง และการรำอันอ่อนช้อยสวยงามของผู้แสดง เรื่องอุรุทจึงมีความสำคัญทั้งในด้านนาฏศิลป์ และคีตศิลป์เป็นอย่างมาก

ปัจจุบัน มีผู้นำบทพระราชนิพนธ์ละครในเรื่องอุรุทบางตอนมาดัดแปลงเนื้อหา บ้างเล็กน้อย แล้วกำหนดทำนองเพลงให้ เช่น ตอนพระอุรุทชวนนางศรีสุตาประพาสป่า ตอนชมครุฑทรงของพระบรมจักรกฤษณ์ เมื่อคราวพระบรมจักรกฤษณ์ทรงครุฑมาช่วยพระ อุรุทที่ถูกเจ้ากรุงพาวจับมัด และตอนพระอุรุทพานางอุษามาสรุสนานก่อนพิชิตศึกกับ เจ้ากรุงพาว โดยกำหนดให้เป็นทำนองเพลงมุล่งเถา เพลงตุงตุง และเพลงแขก- สายเถา ตามลำดับ ทำให้เห็นว่า เพลงไทยบางเพลงที่ร้องกันอยู่ในปัจจุบันได้เนื้อเพลง มาจากพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุรุทนี้เอง ดังที่ผู้วิจัยจะคัดเอาเนื้อเพลงมา เปรียบเทียบกับเนื้อหาในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุรุท ดังนี้

บทละครในเรื่องอุรุษ		เพลงมุล่งเถา	
<p>จนล่วงเวลาปัจจุสมัย ⁴ต้นจากแท่นรัตนรุจี ให้ครวญใคร่จะไปประพาสป่า ฤๅนี้เจ้าพี่แสนสบาย บ้างผลัดดอกออกผลทุกกิ่งก้าน ห้อยย้อยช้อยช้อยอรชร ชาวไพรเขาเล่ากล่าวความ ทั้งสิ่งสัตว์จับบาหนานา</p>	<p>อุทัยทองส่องฟ้าราศี โสรจสรงวารีสำราญกาย จิ่งตรัสชวนศรีสุดาโถมฉาย มิ่งไม้ทั้งหลายในดงคอน แบ่งบานพกาเกสร ระเบิดเบิกใบอ่อนจำเริญตา ว่าปางามสนุกหนักหนา ในห้องหิมวอเนกนันต์</p> <p>(หน้า 176-177)</p>	<p>3 ชั้น</p> <p>จนล่วงเวลาปัจจุสมัย ⁴ต้นจากแท่นรัตนรุจี ให้ครวญใคร่จะไปประพาสป่า ฤๅนี้เป็นที่แสนสบาย บ้างผลัดดอกออกผลทุกกิ่งก้าน น้อยน้อยช้อยช้อยอรชร ชาวไพรเขาเล่ากล่าวความ ทั้งฝูงสัตว์จับบาหนานา</p> <p>ชั้นเดียว</p>	<p>อุทัยทองส่องฟ้าราศี โสรจสรงวารีสำราญกาย จิ่งตรัสชวนศรีสุดาโถมฉาย มิ่งไม้ทั้งหลายในดงคอน แบ่งบานพกาเกสร สะบัดโบกใบอ่อนจำเริญตา ว่าปางามสนุกหนักหนา ในห้องหิมวอเนกนันต์</p> <p>(หน้า 428)</p>

บทละครในเรื่องอนุรท		เพลงตั้งตั้ง	
<p>ครุท<u>เอ๋ย</u>ครุททรง แผ่นพงาดผาดของเพชอบิน ลอยลิวปลิวโพยมพยับคลุ้ม ถีบรารอร้อนมาไวไว พันแดนแผ่นดินถิ่นมนุษย์ ลุห้วงลวงมหาสาคร นาที่หนึ่งเที่ยวทั่วรอบ จบแคว้นจังหวัดจักรวาล</p>	<p>ควรอาสน์ค่องค์พระทรงศิลป์ สะท้านดินสะเทือนดงพงไพร เมฆเคลื่อนหมอกกลุ่มอุทัยไซ ซ้ำมไพรเขตพฤกษ์ครินทร โบยรับบินรุดไม้หยุดหย่อน <u>สู่</u>ข้างสิงขรหิมพานต์ สุดขอบสิ้นเขตไพศาล แสงมุ้งกรุงมารพาณา</p> <p>(หน้า 334)</p>	<p><u>เพลง 2 ชั้น</u></p> <p>ครุท<u>เอ๋ย</u>ครุททรง แผ่นพงาดผาดของเพชอบิน ลอยลิวปลิวโพยมพยับคลุ้ม ถีบรารอร้อนมาไวไว พันแดนแผ่นดินถิ่นมนุษย์ ลุห้วงลวงมหาสาคร นาที่หนึ่งเที่ยวทั่วรอบ ทิวแคว้นจังหวัดจักรวาล</p>	<p>ควรอาสน์ค่องค์พระทรงศิลป์ สะท้านดินสะเทือนดงพงไพร เมฆเคลื่อนหมอกกลุ่มอุทัยไซ ซ้ำมไพรเขตพฤกษ์ครินทร โบยรับบินรุดไม้หยุดหย่อน <u>ข้าม</u>เขตสิงขรหิมพานต์ สุดขอบสิ้นเขตไพศาล แสงมุ้งกรุงมารพาณา</p> <p>(หน้า 351)</p>

บทละครในเรื่องอุรุกร		เพลงแขกสายเถา	
สาลิกาแขกเต้าคเหว่าแว่ว เเบญจวรรณโนรีสีชมพู นางกนิทรอ่อนพากันมาสร้ง ช่มพลาทางช้วนนิดา ชำระภายในสายกระแสดินธุ์ ทรายทองกรวดแก้วแววไว บ้างร่วงเรณูवलละอองโอช บ้างผุดแฉ่มแฉ่มสร้อยพกาภาณณ์	สกุกแก้วจับเรียงเคียงคู่ พระชี้ให้โถมตรูทศนา รูปร่างเอวองค์ตั้งเลขา ลงสร้งคงคาศลาลัย วารินบริสุทธ์เย็นใส แลเลื่อมอำไพพรายพรหม พระพายพาสำโรชหอมหวาน ตูมแนบแก้มก้านบังใบ (หน้า 368-369)	3 ชั้น สาลิกาแขกเต้าคเหว่าแว่ว เเบญจวรรณโนรีสีชมพู ผุงกนิทรอ่อนพากันมาสร้ง ช่มพลาทางช้วนนิดา ดวงเอ๋ยดวงโกมุก 2 ชั้น แทวกว้ายในสายกระแสดินธุ์ ชั้นเดียว บ้างร่วงเรณูवलละอองโอช บ้างผุดแฉ่มแฉ่มสร้อยพกาภาณณ์	สกุกแก้วจับเรียงเคียงคู่ พระชี้ให้โถมตรูทศนา รูปร่างเอวองค์ตั้งเลขา ลงสร้งคงคาศลาลัย ทอมไม้สิ้นสุดเจียวนะน้องเอ๋ย* วารินบริสุทธ์เย็นใส พระพายพาสำโรชหอมหวาน ตูมแนบแก้มก้านบังใบ (หน้า 275)
* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ได้ทรงแทรกสร้อยตรงนี้เพื่อให้ครบถ้วนกับทำนองร้อง.			

ปัจจุบัน กรมศิลปากรและหน่วยงานอื่นเช่น คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็ยังคงนำบทพระราชนิพนธ์เรื่องอุณรุทไปแสดงกันอยู่ ทำให้บทบาทความสำคัญของเรื่องอุณรุททางการแสดงยังคงมีมาจนถึงปัจจุบัน

5.2.2 การแสดงละครนอก

มีกวีในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงนิพนธ์บทละครนอกเรื่องอุณรุทตอนสมมุขฯ เพื่อแสดงละครนอกในงานโกนจุก ม.ล. วงศ์ กมลาศน์ (กฤษร) เมื่อราว พ.ศ. 2447 โดยกำหนดให้ ม.ล. เล็ก กฤษร ธิดาของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ซึ่งขณะนั้นมีอายุได้ 8-9 ปี แสดงเป็นตัวทศมุข เพราะรำละครได้ดี

บทละครนอกเรื่องอุณรุทตอนสมมุขฯ นี้ มีเนื้อหาตั้งแต่พระอุณรุททรงนั่งพักใต้ร่มไทร หลังจากทรงเห็นตื้นเขินจากการไล่ติดตามจับกวางทอง จบตอนพระอุณรุทถูกจับมัดประจานไว้หน้ามณฑปประสาธน์

บทละครนอกเรื่องนี้ ทรงกำหนดทำนองเพลง และช่วงตอนของการเจรจาไว้ อย่างละเอียด ตอนที่ เป็นบทเจรจาแต่งเป็นความเรียงธรรมดา

ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุณรุทเหาะลอยมากลางอากาศเพื่อนำเสด็จมาทานางอุษาทรงกำหนดทำนองเพลงบลีมี เหมือนบทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุณรุท แต่เนื้อเรื่องยาวกว่า เพราะรวมเอาเนื้อหาในเพลงบลีมีและเพลงดวงพระธาตุของบทตาโบลวิวงศ์เข้าด้วยกัน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนดังนี้

บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุรุกรุท	บทละครนอกเรื่องอุรุกรุทตอนสมมุข
<p style="text-align: center;">ร้องบลีม</p> <p>เลื่อนลอยมากกลางอากาศ โอภาสงามแข่งแซไซ แสงจันทร์จับองค์ภูวไนย วิไลล้ำกว่านวลจันทร์ ศร็ดาวจับเครื่องพระโคมฉาย อร่ามพรายกว่าดาวในเวหา นวลพระองค์จับทรงกัลยา รจนางามเนียนวลผจง</p>	<p style="text-align: center;">บลีม</p> <p>เลื่อนลอยมากกลางอากาศ โอภาสงามแข่งแซไซ แสงจันทร์จับองค์ภูวไนย แลวิไลงามเนียนวลผจง งามนางเป็นพาหนะรอง ทำนองตั้งนางราชหงส์ งามภูวนาถนั่งดำรงทรง ตั้งองค์พรหมเมศวร์ฤทธิ ดินหมอกออกเมฆมาไวไว เทเวศรวายชัยอิมมี รับแรงเร็วมาในราตรี หมายมุ่งบุรีรัตน</p> <p style="text-align: right;">(หน้า 318)</p>
<p style="text-align: center;">ร้องดวงพระธาตุ</p> <p>งามนางเป็นพาหนะรอง ทำนองตั้งนางราชหงส์ งามภูวนาถนั่งดำรง ตั้งองค์พรหมเมศวร์ฤทธิ ดินหมอกออกเมฆมาไวไว เทเวศรวายชัยอิมมี รับแรงเร็วมาในราตรี หมายมุ่งบุรีรัตน</p> <p style="text-align: right;">(หน้า 387)</p>	

5.2.3 การแสดงละครตึกตำบรณ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีการแต่งเรื่องอนิรุทธขึ้นเพื่อใช้แสดงละครตึกตำบรณ โดยดำเนินเรื่องตามเนื้อหาในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอนุรุทธ กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนิพนธ์บทละครตึกตำบรณเรื่องกรุงพาณชมทวปี และบทละครตึกตำบรณเรื่องอนุรุทธ เพื่อใช้แสดงละครตึกตำบรณดังที่ได้กล่าวไปแล้วนี้

ละครตึกตำบรณ เป็นละครจำแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีกำเนิดจากโรงละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ด้วยความร่วมมือของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับคณะผู้ร่วมงานของพระองค์อีก 4 ท่าน¹⁵ ได้แก่ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ตาด ตาตะนันท์) หลวงเสนาะดุริยางค์ (ทองดี ทองพูนดี) และหม่อมเข้มกฤษร ในเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์¹⁶

¹⁵ รัตนกัษย สัจพันธ์. "ละครตึกตำบรณ : การทดลองศิลปการละครอย่างใหม่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์" วารสารภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ 4 ฉบับที่ 3 (ธันวาคม 2530), หน้า 18.

¹⁶ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุমানราชธน. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 1 (พระนคร:สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมนาจารย์แห่งประเทศไทย, 2506) หน้า 276. และ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ชุมนุมบทละครและบทขับร้อง (พระนคร:ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, 2514), หน้า 9.

ละครดึกดำบรรพ์มุ่งการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว เพลงไพเราะเหมาะสมแก่
อารมณ์ของตัวละคร ทำร้ายทั้งดงาม เพลงที่ไพเราะนุ่มนวลของวงปี่พาทย์ และฉากที่
สมจริง ¹⁷ ดังนั้น ละครดึกดำบรรพ์จึงเป็นละครที่ต้องอาศัยความประสานกลมกลืนกัน
ระหว่างตัวบท การขับร้อง การพ่อนรำ ดนตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้แสดงจะต้องมี
รูปร่าง ร่าสวย สามารถรำเข้ากับจังหวะเพลง และมีเสียงดี โดยสามารถร้องบทของตน
และเจรจาได้อย่างไพเราะ ¹⁸

บทละครดึกดำบรรพ์มีลักษณะต่างไปจากบทละครทั่วไปตรงที่ไม่มีการพรรณนาฉาก
ฉากปกริยาของตัวละคร หรือไม่มีการกล่าวถึงตัวละครเป็นใครในบทเพลงร้อง เพราะ
ถือว่าผู้ชมจะสามารถมองเห็นตัวละครและฉากบนเวทีอยู่แล้ว การจัดฉากอย่างสมจริงจะ
ทำให้ทราบว่าจะขณะนั้น ตัวละครอยู่ในสถานที่ใด เป็นป่า ถ้ำ หรือวัง ฯลฯ และตัว
ละครกำลังทำกริยาอย่างไร ช้ายังมีบทเพลงหน้าพาทย์ เช่น สาธการ โอด เสมอ ฯลฯ
เป็นภาษาดนตรีบอกกริยาของตัวละครอีกด้วย ส่วนเนื้อหาที่นำมาแสดงละครดึกดำบรรพ์
ก็เป็นวรรณคดีเก่าที่ผู้ชมทราบเนื้อหาคืออยู่แล้ว ทั้งยังมีสุจิตร์เล่าเรื่องย่อฉากให้แก่ผู้ชม
อีกด้วย ทำให้ผู้ชมสามารถเข้าใจได้ว่าตัวละครบนเวทีคือใคร ด้วยเหตุนี้บทละคร
ดึกดำบรรพ์จึงมีแต่คำพูดซึ่งเป็นบทร้องบ้าง บทเจรจาบ้างตามความเหมาะสม ถ้า
ต้องการให้ไพเราะก็ให้ขับร้องด้วยทำนองเพลงต่าง ๆ ที่แสดงอารมณ์ตามหลักดนตรีไทย
ตอนใดต้องการให้ดำเนินเรื่องรวดเร็ว เช่น โต้ตอบ ทุ่มเถียง ก็ใช้บทเจรจาซึ่งมักแต่ง

¹⁷ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, เรื่องเดิม, หน้า 22.

¹⁸ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. "ละครดึกดำบรรพ์: การทดลองศิลปการละครอย่างใหม่
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์." วารสารภาษาและวรรณคดีไทย
ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 (เมษายน 2531), หน้า 41.

เป็นกลอนเพื่อให้จำง่าย ตัวละครจะได้เจรจาให้เหมือนพูดจริง ๆ ¹⁹ ด้วยวิธีการ
เช่นนี้ ทำให้การแสดงละครดึกดำบรรพ์ สามารถย่อเรื่องละครที่เคยเล่นหลายคืนตามแบบ
ละครรำแบบเก่าให้จบภายในสามสี่ชั่วโมงได้ ²⁰

อนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะเด่นของบทละครดึกดำบรรพ์ คือ การตัดบทพรรณนา
ความต่าง ๆ ออก และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบทของเดิมให้เหมาะแก่การแสดงมาก
ยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงประทานคำอธิบายไว้
ดังนี้

ความลับในละครดึกดำบรรพ์มีอยู่น้อยหนึ่ง

ฉันเป็นคนปรุปรุก ฉันไม่เดินตามแบบละครเก่า
คือตัดคำกล่าวถึงกริยาทั้งหมด คงมีแต่คำพูด
ทำเป็นร้องบ้าง ทำเป็นเจรจาย่าง แล้วแต่ที่ควร
ที่ตัดคำกล่าวถึงกริยาออก ก็เพราะเห็นว่าละครทำ
อะไรก็ย่อมเห็นอยู่ด้วยกันแล้ว ทำไมจะต้องบอกอีก
การกระทำอันนี้ได้สติมาแต่จัดเล่นละครเรื่องอุณรุฑ*
แบบเก่า ตอนทศมูขีขึ้นไปเยี่ยมนางอุษา เห็นนอน

¹⁹ เรื่องเดิม, หน้า 43.

²⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ชุมนุม
บทละครและบทขับร้อง, หน้า 7.

* สละกตามต้นฉบับ.

อยู่กับอนุรุธก็โกรธ กับอนุรุธตกเตียงลงไป
 เจ้าพระยาเทเวศร์เดือตร้อนว่ากว่าจะร้องสิ้นบท
 ทศมูชและจับอนุรุธ กว่าจะลุกขึ้นรบกันได้
 อนุรุธลงไปนอนไม่มีมูลอยู่นานเต็มที่ไม่ดีเลย
 จะทำอย่างไรดี ฉันทก็ออกความเห็นว่าจะไปร้องดำเนิน
 เรื่องอยู่ทำไม ทศมูชเช็ดปิง ๆ ขึ้นไป เห็นเข้าก็ถีบ
 เอาตกเตียง อนุรุธก็ลุกขึ้นรบกันเท่านั้นพอ
 ท่านเห็นด้วยให้ทำตาม คุณชิ้น เป็นอันมาก ... ²¹

ด้วยเหตุนี้บทละครดึกคำบรรพจึงเป็นบทที่ปรับปรุงแต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับแสดงละคร
 แบบใหม่โดยเฉพาะ

อย่างไรก็ดี การแสดงละครดึกคำบรรพยังมีการพื่อนรำอยู่ แต่มักเป็นการรำใช้
 บท มีการพื่อนรำงาม ๆ แทรกในฉากที่เหมาะสม เช่น อาจเป็นการแสดงหรือการละเล่น
 พื้นบ้าน นอกจากนี้ฉากสุดท้ายของทุกเรื่องมักจะจัดให้มีการพื่อนรำสวย ๆ ตัวละครมาก ๆ
 เพื่อให้ดูมโหฬาร อย่างฉาก Finale ของละครโอเปร่าของตะวันตก ²²

อนึ่ง บทละครดึกคำบรรพโดยทั่วไปมักจะนำเนื้อหามาจากวรรณคดีเรื่องที่รู้จักกัน
 ด้อยอยู่แล้ว แล้วตัดมาแสดงเฉพาะตอน เรื่องกรุงพาศมทวีป และเรื่องอนุรุธ ก็มีลักษณะ
 ดังกล่าวนี้นี้ กล่าวคือ เรื่องกรุงพาศมทวีป นำเนื้อหาจากต้นเรื่องของบทละครในเรื่อง

²¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ
 เล่ม 1, หน้า 278.

²² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ชุมนุม
บทละครและบทขับร้อง, หน้า 9.

อุณรุท โดยแบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนเจ้ากรุงพาดำเจ็บบกัฏฐิ ช่มเหงรังแกเทวดา นางฟ้า และตอนที่ 2 พระอิศวรเชิญพระนารายณ์ให้อวดตารไปยังโลกมนุษย์ เพื่อปราบเจ้ากรุงพาด ส่วนบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอุณรุทตัดเนื้อหาตอนกลางเรื่องมา เป็นตอนเทวดาไปกราบทูลพระกฤษณ์ให้ทรงทราบว่พระอุณรุทถูกเจ้ากรุงพาดจับมัดที่นครรัตนา พระกฤษณ์จึงทรงครุฑไปช่วย ได้รบกับเจ้ากรุงพาด ๆ ต้องอาวุธหนีไป ต่อมาพระกฤษณ์ให้อุณรุทรบกับเจ้ากรุงพาดตามลำพัง จนพระอุณรุทสามารถสังหารเจ้ากรุงพาดสำเร็จ หลังจากรบกันที่เข้อัญชัน เรื่องนี้จบตอนเทวดานางฟ้าไปรยปรายดอกไม้ อวยพรและจับระบำถวายพระอุณรุท เป็นการจบเรื่องด้วยฉากพ้อนรำอันงดงาม ประกอบด้วยผู้พ้อนรำจำนวน มาก ๆ เพื่อให้ดูมหิฬารดังที่ได้กล่าวไปในตอนต้นแล้ว

บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาดช่มทวี่ปี่ เป็นเรื่องสั้น ๆ ที่ทรงนิพนธ์ขึ้น เพื่อใช้แสดงต้อนรับแขกเมือง "ตามเค้าเรื่องโชนเล่นเบ็กรอง"²³ อย่างไรก็ตาม เมื่อนำไปแสดงแล้ว มีการเพิ่มเติมเนื้อหาเข้าไปอีก เพราะเหตุว่เรื่องที่นิพนธ์ไว้ครั้งแรกสั้นเกินไป ดังที่ได้ทรงประทานคำอธิบายไว้ใน สาส์นสมเด็จ ฉบับลงวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2486 ดังนี้

เรื่องกรุงพาดช่มทวี่ปี่ ... ที่ตรัสว่าสั้นนี้ก็เป็นความจริง ที่หลังจะเล่นให้คนดูต้องเติมอีกตอนหนึ่ง คือ ก่อนกรุงพาดจะขึ้นไปเที่ยวบนสวรรค์ ให้ไปคุยกับฤษี แล้วชักรูปกินนรเป็นท้าวบินหนีไป ประหนึ่งว่เพราะเหตุนั้นจึงทำให้ขึ้นไปโล่นางฟ้าบนสวรรค์ ฤษี

²³ สมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. ชุมนุมบทละครและบทขับร้อง, หน้า 185.

แสดงว่ก่อนหน้านั้นมีบทโชนเบ็กรองเรื่องกรุงพาดช่มทวี่ปี่อยู่แล้ว.

ก็คือตกลงเรานี่เอง จะเล่นสั้นหรือยาวก็ได้ ปล่อยให้
เล่นตามใจ ²⁴

จากที่กล่าวข้างต้น เห็นได้ว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้
ทรงเพิ่มเติมเนื้อหาบางส่วนเข้าไป และเนื้อหาส่วนนี้ไม่มีปรากฏในบทพระราชนิพนธ์
ละครในเรื่องอนุรกจุดประสงค์ที่ทรงเติมก็เพื่อให้มีเนื้อหาที่ยาวมากขึ้น พอที่จะแสดงได้
ในเวลาพอเหมาะ ไม่สั้นจนจบเร็วเกินไป

นอกจากนี้ ในตัวเรื่องก็มีการแทรกการละเล่นและการแสดงศิลปป้องกันตัวต่าง ๆ
ของไทยเข้าไป เช่น ตอนเจ้ากรุงพาดอกในฉากแรก มีพระราชโองการสั่งเสนาให้เล่น
ยุทธกริธา อันมีระเบ็ง คลาตีไม้ รำและตีดาบตั้ง มวย เล่นคนชนปรบไก่ (หมายถึงเอา
หัวล้านมาติดหงอนใส่ปีกชนตะถองปล้ำกัน) และจ๊กจ้าวทำให้ชวนดูมากยิ่งขึ้น เพราะมีการ
แสดงที่หลากหลาย

ส่วนบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอนุรก สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงนิพนธ์เพื่อเตรียมแสดงในงานหารับแขกเมืองชาวตะวันตก แต่ปรากฏว่าไม่ได้เล่น*

²⁴ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฉบับลงวันที่
9 มิถุนายน 2486 อ้างถึงใน "คำนำ" ประชุมบทละครดึกดำบรรพ์ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฌาปนกิจศพนางเลื่อน ประสารอักษรพรรณ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 21 พฤษภาคม
พ.ศ. 2509, หน้า 7.

* ทรงอธิบายว่าจะเป็นเพราะแขกเมืองซึ่งกำหนดจะเข้ามาแล้วไม่มา หรือไม่ได้อ
ตรีสหาก็จำไม่ได้.

หม่อมเจ้าดวงจิตร จิตรพงศ์ พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา นริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่าพระบิดาคงจะทรงนิพนธ์เรื่องอุณรุทเพื่อแสดงในงานต้อนรับแขกเมืองคราวใดคราวหนึ่ง²⁵ เรื่องนี้จบเรื่องด้วยการให้เทวดานางฟ้าออกจากวิมานมาแสดงความยินดีที่พระอุณรุทบวชณะเจ้ากรุงพาว และพากันจับระบำรำฟ้อนอย่างงดงาม

5.2.4 การแสดงระบำหลวง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงนำเนื้อความตอนนางศุภลักษณ์ว่าดรูปทวยเทพต่าง ๆ ในบทละครเรื่องอุณรุทมาขยายความ เป็นบทจับระบำเรื่อง โคลงศุภลักษณ์ว่าดรูป เมื่อปี พ.ศ. 2465 รวมเป็นโคลง 54 บท เพื่อใช้เป็นบทแสดงระบำแบบหลวง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเสวกในกรมมหรสพนำไปแสดงบำเรอพระยุคลบาท โดยแสดงเป็นครั้งแรกที่นาฏศาลาในสวนศิลาลัย ในพระบรมมหาราชวัง ณ วันศุกร์ที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2465 อันเป็นคืนที่พระราชทานเลี้ยงและมโหรีสโมสรสันนิบาตแต่งกายต่าง ๆ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา²⁶

²⁵ ม.จ. ดวงจิตร จิตรพงศ์. "บันทึกความแตกต่างและผิดพลาดในหนังสือบทละครดึกดำบรรพ์" ใน "คำนำ" ประชุมบทละครดึกดำบรรพ์, หน้า 5.

ตามแบบของการแสดงละครดึกดำบรรพ์ ควรจบเรื่องด้วยการแสดงที่มโหฬาร คือ มีผู้แสดงจำนวนมาก ๆ และรำอย่างงดงาม แต่เรื่องนี้จบเรื่องด้วยการให้นางอุษาครวุณแสดงความอาลัยรักเจ้ากรุงพาวที่สิ้นพระชนม์.

²⁶ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ โคลงศุภลักษณ์ว่าดรูป โคลงนิราศประลองยุทธ สักระวาชายทเลสักระวานาหนาว นิราศมะเหลเถไถ (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2517), หน้า 30.

โคลงสุภลักษณ์ว่าครูปนี้ น่าจะได้ที่มาจากบทละครในเรื่องอุณรุทตอนนางสุภลักษณ์ ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางอุษาวาครูปทวยเทพต่าง ๆ ในการเดินทางไปว่าครูปครั้งแรกเพื่อให้นางอุษาซึ่งตัวผู้ถูกลอบมาสมนาง ดังจะสังเกตได้จากชื่อ "สุภลักษณ์" ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีในฉบับอื่น

อนึ่ง เนื้อหาของโคลงสุภลักษณ์ว่าครูปนี้เป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขยายความจากเรื่องเดิมที่มีอยู่อย่างรวบรัดมาก ในบทละครในเรื่องอุณรุทของเดิมกล่าวเพียงว่าไปว่าครูปทวยเทพ กวีผู้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ได้ทรงแจกแจงว่ามีเทพองค์ใดบ้าง แต่ละพระองค์มีลักษณะเด่นอย่างไร พระวรกายสีใด ทรงอาวุธใด ทรงพาหนะอะไร นอกจากนี้ยังเพิ่มบทกวีประพันธ์ของหมู่เทวดานางฟ้าด้วย ทำให้ผู้ชมได้เห็นความสวยงามของการ จักระบำ และความน่าตื่นตาตื่นใจของเทพแต่ละองค์ นับว่าเป็นบทแสดงที่มุ่งความบันเทิงเป็นหลัก

โคลงสุภลักษณ์ว่าครูปนี้มีความสำคัญทางด้านการแสดงอยู่มาก เพราะเป็นตัวอย่างของบทจักระบำแบบหลวง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

5.2.5 การแสดงภาพนิ่งประกอบเพลง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงนิพนธ์เพลงตับสั้น ๆ เพื่อทรงใช้สำหรับบรรเลงเป็นเพลงประกอบภาพนิ่งตามแบบของฝรั่งที่เรียกว่า "Tableau vivant" ถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ในปี พ.ศ. 2437 เพื่อที่จะได้ทรงจัดให้พระอนุชาและพระราชวงศ์ที่ทรงพระเยาว์แสดง²⁷

²⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์.

บทที่ใช้บรรเลงประกอบภาพหนึ่งเรื่องอุณรุทซึ่งประกอบด้วยเพลงร้อง 4 เพลง
ได้แก่ ร้องกระบอกเงิน ร้องเชิดฉิ่ง ร้องบลีม และร้องตวงพระธาตุ ดังนี้

ร้องกระบอกเงิน

เมื่อนั้น	ศุภลักษณ์ผู้มีอัชฌาศัย
ได้ฟังบรรหารพระภูวไนย	อรทัยชื่นชมยินดี

ร้องเชิดฉิ่ง

จึงโอบอุ้มองค์พระเยาวเรศ	ประไพเพศเพียงท่อนมณีสรี
ออกโดยบัญชาธุระจี้	เทวีกีฬาเหาะไป

ร้องบลีม

เลื่อนลอยมากกลางอากาศ	โอบาสงามแข่งแซ่ไข
แสงจันทร์จับองค์ภูวไนย	วิไลล้ำกว่านวลจันทร์รา
ศรีดาวจับเครื่องพระโณมฉาย	อร่ามพรายกว่าดาวในเวหา
นวลพระองค์จับทรงกัลยา	รจนางามเนื่อนวลผจง

ร้องตวงพระธาตุ

งามนางเป็นพาหนะรอง	ทำนองตั้งนางราชหงส์
งามภูพานาดั่งตำรง	ตั้งองค์พรทเมศวร์ฤทธิ
ดินหมอกออกเมฆมาไวไว	เทเวศร์อวยชัยอิมมี
รับเร่งเร็วมาในราตรี	หมายมุ่งบุรีรัตนา

(หน้า 387)

5.2.6 การแสดงละครสมัยใหม่

ในปี พ.ศ. 2532 มุลนิธิแม่ฟ้าหลวง ได้จัดการแสดงเรื่องอุษาบารสขึ้น โดยจัดเป็นบทแสดงละครสมัยใหม่ ณ บริเวณปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เรียกชื่อเรื่องว่า "อุษาบารส"

อย่างไรก็ดี เนื้อหาของเรื่อง "อุษาบารส" ซึ่งมูลนิธิแม่ฟ้าหลวงจัดแสดงในครั้งนั้น มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาจนกระทั่งต่างไปจากฉบับของทางอีสานเอง กล่าวคือ "อุษาบารส" ฉบับนี้มีเรื่องโอรสหลวงถวายคำทำนายแก่พระพานพรหมหัตต์ เจ้านครศรีสัตนาคนาน้อย พระพานพรหมหัตต์จะถูกพระชามาดาที่มาจากเมืองปะโคทำอันตรายถึงสิ้นพระชนม์ พระพานพรหมหัตต์จึงหากระวางภัยที่จะมาจากเมืองปะโคมาก เมื่อได้รับคำแนะนำจากเจ้าแม่ยี่วเมืองจึงสร้างปราสาทเสาศีลวงกลางป่าให้นางอุษาประทับ เพื่อป้องกันมิให้ชายใดไปเกี่ยวข้องกับนางได้ แต่บังเอิญท้าวบารสซึ่งมักลั่นหอมระเหยจากพระวราภยได้ไล่ติดตามกวางทองมาถึงปราสาทนางอุษาพร้อมบริวารอีก 2-3 คน เมื่อท้าวบารสสนทนากับนางอุษาจนทราบว่านางยังไร้คู่ ก็ได้เข้าไปอยู่กับนางในปราสาทเป็นเวลา 1 เดือน เมื่อพระพานพรหมหัตต์ทรงทราบ ก็จัดพิธีสยุมพรให้นางอุษา โดยให้ผู้ที่สามารถยกสหัสยามหาธนูได้ จะได้ตัวนางอุษาไปครอบครอง เพราะเชื่อว่าท้าวบารสคงจะยกธนูนี้ไม่ขึ้น แต่เนื่องจากนางสิริชาซึ่งเป็นชนนีของนางอุษาได้ติดสินบนเจ้าพนักงานที่รักษาด่านและนำธนูมาให้ผู้ที่อยากได้นางอุษาเป็นชายยามทดสอบฝีมือ ให้ช่วยท้าวบารส ท้าวบารสจึงสามารถยกธนูขึ้นได้ พระพานจึงมีรับสั่งให้ท้าวบารสเดินทางกลับเมืองเพื่อจัดเตรียมบรรณาการมาสู่ขอนางอุษาต่อไป แต่เมื่อขบวนบรรณาการของท้าวบารสมาถึงเมืองศรีสัตนาคนาน้อย ท้าวบารสได้เกิดขัดแย้งกับพระพาน พระพานจึงเนรมิตคอกเหล็กขังพระบารสไว้ ต่อมาพระบารสสามารถหนีจากคอกเหล็กได้และพานางอุษากลับไปยังเมืองปะโค ต่อมานางอุษาถูกเขาเยี่ยงที่ขอมเป็นภรรยาของท้าวบารส เกิดความเข้าใจ จึงได้เดินทางกลับเมืองศรีสัตนาคนาน้อยและจะฆ่าตัวตาย แต่พระมารดาสิริชาเทวีได้กล่าวห้ามไว้ และเตือนว่าท้าวบารสคงจะรีบติดตามนางอุษามา แล้วพระบารสก็ติดตามมาจริง เรื่องจึงจบแบบมีความสุข

เรื่อง "อุษาบารส" ที่มูลนิธิแม่ฟ้าหลวงจัดแสดงขึ้นนี้ มีรายละเอียดบางอย่าง ไม่ตรงกับเรื่องอุษาบารสของอีสาน เรื่องโทรหลวงทำนายว่าพระพานพรหมที่ตัดจะถูกพระ ชามาตาทำอันตรายถึงสิ้นพระชนม์ ไม่มีปรากฏในเรื่องอุษาบารสสำนวนใดของอีสาน สันนิษฐานว่าผู้แต่งได้เรื่องนี้มาจากเรื่องอนิรุทธ์ของสันสกฤตสำนวนหนึ่ง กล่าวคือเมื่อพระ พานได้นางอุษามาเลี้ยง เป็นธิดาบุญธรรมก็ตั้งพระทัยจะให้นางมีคู่ครอง แต่มีเสียงดังจาก อากาศกล่าวเตือนว่าพระพานจะถูกคู่ครองของนางอุษาทำร้ายถึงสิ้นพระชนม์ พระพานจึง เลิกล้มพระดำริดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ก็ต้องชมว่าบทที่แต่งขึ้นและนำมาแสดงมีลักษณะของ อีสานอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นคำพญาที่ตัวละครโต้ตอบกัน การแสดงการเล่นพื้นบ้านอีสาน ชุดต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นสัญลักษณ์แทนอีสานได้ทั้งสิ้น

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าการแสดงเรื่องอนิรุทธ์มีทั้งมุ่งความไพเราะของเพลง และทำ ไร่อันอ่อนช้อยงดงามอย่างการแสดงละครใน มุ่งความอลังการของฉากและตัวตัวละครที่มี จำนวนมาก ๆ มีการละเล่นแบบไทยแทรก และมีบทเพลงที่ไพเราะ รวมทั้งมีบทเจรจา แต่น้อยอย่างการแสดงละครตีกีต้าบรพ มุ่งความสนุกสนานและการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว อย่างการแสดงละครนอก มุ่งการเสนอภาพที่สวยงามและบทเพลงที่ไพเราะในเวลาเดียวกัน อย่างการแสดงภาพนิ่งประกอบเพลงร้อง และมุ่งที่เสนอวรรณคดีหรือนิทานของอีสานรวมทั้ง วัฒนธรรมของอีสานอย่างการแสดงละครสมัยใหม่ รวมทั้งมุ่งความโอฬารตระการตาทั้งฉาก และตัวละครอย่างการแสดงบทรบระบำ

จากที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่าวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์มีความสำคัญทางด้านการ แสดงอยู่นั่นเอง มีการนำเรื่องนี้ไปแสดงละครใน ละครนอก ละครตีกีต้าบรพ ระบำหลวง การแสดงภาพนิ่งประกอบเพลง และการแสดงละครสมัยใหม่ เป็นการช่วยเผยแพร่เรื่อง อนิรุทธ์ได้ดีทางหนึ่ง

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าว ไว้ว่าการแสดงเรื่องอนิรุทธ์จะทำให้เกิดสิริมงคลทั้งแก่ผู้แสดงและแก่ผู้ชม เพราะเป็นเรื่อง เกี่ยวกับพระนารายณ์เป็นเจ้า แบบเดียวกับการแสดงเรื่องรามเกียรติ์

5.3 ความสำคัญทางด้านจริยธรรม

วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ มีบทบาทความสำคัญในด้านช่วยควบคุมจริยธรรมของคนในสังคม ดังจะพบได้ว่าการแทรกคำสอนไว้ในเนื้อหาหลายตอน เช่น ในบทละครในเรื่องอนุรุทธ์ ฉบับสำนวนความทรงตัด เมื่อพระบรมจักรภักษ์จะเสด็จออกผนวช ได้ทรงสอนพระไกรสรที่ว่า

เจ้าจงดำรงดีเวียงไชย	ความสัตย์ตั้งไว้เป็นประธาน
ครอบครองไพร่ฟ้าอาณาจักร	ให้เป็นที่น่าหนักทุกสถาน
	(เล่ม 1)

คำสอนข้างต้นนี้ เป็นประโยชน์แก่นักปกครอง โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปกครอง เพื่อให้ผู้อยู่ใต้การปกครองอยู่เย็นเป็นสุข

นอกจากนี้ พระบรมจักรภักษ์ยังทรงสอนมเหสีจันทมาลีให้สามารถอยู่ร่วมกับนางรัตนา ซึ่งเป็นพระสนม และกับนางสนมอื่น ๆ ได้อย่างสงบสุข โดยทรงสอนว่า

แล้วสิ่งนางจันทมาลี	น้องรักพี่อดเส่นหา
ทั้งองค์ศรีสะใภ้โสภา	กัลยาปกป้องครองกัน
ขอฝากพระสนมกรมใน	อย่าได้รังเกียจเดียดฉันท์
เลี้ยงดูบำรุงโดยธรรม	พ่อนพินโทษาบางเบา

(เล่ม 1)

ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอนุรุทธ์ พระบรมจักรภักษ์ทรงสอนพระโอรสละเอียดยกกว่าในฉบับสำนวนความทรงตัด ดังนี้

จงสดีบรสบัววาท
 จงสดีทในทางทศธรรม
 สิบสิ่งสำหรับปรนนิบัติ
 สงเคราะห์มาตยาประชากร
 เอาเมตตาเป็นน้ำอำมฤก
 ทัวทั้งโลกาประชาชี
 เอาทานซึ่งหว่านไปถ้วนหน้า
 เอาศีลบริสุทธิ์ไม่ราคิน
 เอาสิ่งสวัสดิวิจิตร
 เอาจิตกล้วบาปหยาบคาย
 บำรุงสุริยวงศ์พงศ์ประยูร
 เลี้ยงเหล่าอำมาตย์ราชบุตร
 ตัดโลกโอบอุ้มโลกา
 เจ้าผู้สายทรงดวงชีวัน

ออย่าประมาทมีตมัวมโหฬาร
 เป็นหลักแก้วอันสถาวร
 ประเทศท้าวจักรพรรดิมาแต่ก่อน
 สี่สิ่งบวรสวัสดิ
 กว้างลึกเย็นใสเกษมศรี
 เป็นที่วิคหาบอาบกิน
 เป็นยาเลี้ยงโลกอย่ารู้สิ้น
 เป็นอาสน์โกมินอันเพริศพราย
 เป็นฉัตรแก้วกั้นสุริยฉาย
 เป็นภูษิตเลิศลายอลงกรณ์
 ให้สมบุรณ์พูนสุขสโมสร
 พันพ่อนโดยชอบระบอบธรรม
 ชักชวนไพร่ฟ้าสู่สวรรค
 จงปกป้องครองกันให้จงดี

(หน้า 75-76)

อนึ่ง ในฉบับสำนวนความทรงตัด พระบรมจักรกฤษณ์ยังทรงเตือนมเหสีให้ตระหนัก
 ว่า ที่พระองค์เสด็จไปผนวชนั้นเป็นแต่เพียงจากไปอยู่ที่อื่นเท่านั้น หาได้ตายจากกันไม่ ยัง
 มีโอกาสได้พบกันอีก จึงไม่ควรเศร้าโศกนัก ดังปรากฏในคำกลอนว่า

เป็นแต่สมมติพลัดพราก

ไซ้จะตายจากกันก็หาไม่

(เล่ม 1)

ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท พระบรมจักรกฤษณ์ทรงมีพระดำรัสแก่
 มเหสีคล้ายคลึงกันว่า

ซึ่งจะลาเจ้าไปครั้งนี้

มิใช่จะตายจากเจ้า

คงจะคืนชีวิมาเห็นกัน

ขวัญข้าวอย่างกันแสงศีลย์

(หน้า 74)

อนึ่ง ในพระราชเนียบถลนครในเรื่องอุณรุท ตอนพระอุณรุทมอบกรุงรัตนชาติให้
ทศมุตครองครอง พระอุณรุททรงให้โอวาทแก่ทศมุตว่า

ท่านจงครอบครองพระนคร

อย่าประพฤติเภทพาลการผิด

จะได้เป็นที่พึ่งแก่พงศ์พันธุ์

ให้ถาวรในทางทศธรรม

ทุจรีตโลโกโมหันธ์

ตราบเท่าชิวันมรณา

(หน้า 408)

นอกจากจะมีคำสอนที่เป็นหลักการปกครองบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์แล้ว
ยังมีคำสอนในเรื่องการครองเรือนหลายตอน เช่น ตอนท้าวอุทุมมราชถวายธิดาสุดาแด่
พระอุณรุท นางอุบลเกษรผู้เป็นชนนีของนางสุดาได้ทรงสอนนางสุดาให้รู้จักวิธีปฏิบัติตนและ
วิธีปฏิบัติต่อบุคคลอื่นในครอบครัวสวามี ดังนี้

เจ้าจะจากแม่ไปเป็นข้าบาท

ยังสถานนคเรศผรงกา

อุตส่าห์ฝากกายสองกษัตริย์

อย่าเกรงเจียมตัวกลัวภัย

ผิวรักแม่แรงระวังผิด

สิ่งใดซึ่งระคายเป็นราศี

บำรุงรักจงงามด้วยความชอบ

หนึ่งสนมกำนัลกัลยา

สงวนองค์โดยพงศ์พี่ชาติ

จะจำเวรยศรีสวัสดิ์สภาวะ

พระเขาวราชวงศ์นารายณ์นาคา

ขวัญเมืองเจ้าอย่าประมาทใจ

ผู้พงศ์จักรพรรดิสูงใหญ่

สำคัญใจว่าชนกชนนี

อย่าทะนงจงคิดว่าทาสี

อย่าให้เคืองธูลิบาทา

ประกอบการสุจริตไปเบื้องหน้า

อย่าเคียดขี้หึงสาอนาทร

สายสวาทจงฟังแม่สั่งสอน

ขจรยศเลื่องหล้าสุธาธาร

(หน้า 117)

คำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นความรักและความห่วงใยที่มารดาที่มีต่อบุตรที่จะต้อง
เดินทางไปอยู่ในสังคมใหม่ จึงสอนให้รู้จักปฏิบัติตนให้เข้ากับคนในสังคมใหม่ได้ รวมทั้ง
เพื่อให้เป็นที่รักและเอ็นดูของคนในสังคมนั้นด้วย

คำสอนลักษณะนี้ จะพบได้เสมอในวรรณคดีไทยทั่วไปแทบทุกเรื่อง เมื่อมี
โอกาสจะแทรกคำสอนทำนองนี้ได้ ก็จะรับแต่งแทรกไว้ทันที เป็นการสอนคนอื่นคนฟัง
วรรณคดีไปด้วยในตัว

เรื่องลำพระกิดพระพานฉบับวัดบ้านหนองแปน และตำนานพระกิดพระพาน ฉบับ
พระอรียานุวัตร นางสัณญา หรือนางสัณญาได้กล่าวเตือนนางอุษามิให้เลือกพระบารส
เป็นคู่ครอง เพราะมีชายอายุแล้ว แต่นางอุษาก็ไม่เชื่อฟัง ตอนท้ายจึงได้รับความทุกข์
โศก ถูกชายาละนางสนมของพระบารสกลั่นแกล้ง คำสอนเช่นนี้จะเป็นประโยชน์และเป็น
ข้อคิดที่ดีแก่ผู้อ่านผู้ฟังวรรณคดีเรื่องนี้ในการเลือกคู่ครองที่เหมาะสมแก่ตนเองต่อไป

นอกเหนือไปจากนี้ วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ยังมีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการ
ควบคุมจริยธรรมของคนในสังคมล้านนา และสังคมอีสาน ซึ่งไม่มีกฎหมายที่แน่ชัด และ
มักปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่เคยยึดถือกันสืบต่อมา จึงต้องใช้วรรณกรรมในการควบคุมความ
ประพฤติของคนในสังคม²² โดยควบคุมผ่านวัฒนธรรมการอ่านวรรณคดีจากหนังสือผูก หรือ
ผ่านวัฒนธรรมการนำวรรณคดีมาเทศน์ให้อุบาสกอุบาสิกาฟังในงานบุญหรืองานศพ เมื่อ
เนื้อหาของวรรณคดีตอนใดเปิดโอกาสให้สอนคนฟังมิให้ทำบาป ทำชั่ว ก็มักจะไม่นละ
โอกาสที่จะสั่งสอน

²² ธวัช ปุณโณทก(อภิปราย). ใน ทรงศักดิ์ ปรารงค์วิวัฒน์กุล "วิเคราะห์
วรรณกรรมล้านนา : วรรณกรรมคำสอน" รายงานการสัมมนาทางวิชาการวรรณกรรม
ล้านนา เล่ม 2 (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527),
หน้า 522-523.

ในอัสสาปราชชาดก มีการแทรกคำสอนจริยธรรมไว้หลายตอน
ตัวอย่างให้เห็น ดังนี้

ด้วยกัมมวิบากอันนั้น พานพรหมทัตต์จึงได้ไปเห็น
นางสุชาดา เพื่อกัมมวิบากเวรอันนั้นมาตอบกันเห็นแล

เหตุตั้งอัน บุคละยิงชายเกิดมาในโลกนี้ อย่างกะทำ
ปาณาติบาต คือว่า ช้ำคนช้ำสัตว์ตัวน้อยตัวใหญ่ ด้วย
หอก ดาบ หน้าไม้ กง ธนู อะม็อก สีนาท ไล่แล้ว
ไล่สื่อน ... ว่า ปาณาติบาตเสี้ยงแล บุคละผู้ใดลัก
เอาเข้าของเงินคำ เลื่อผ้า เครื่องอลังการ ช้าง ม้า
จัว ควาย เข้าเปลือก เข้าสาร เข้าน้ำโภชนะอาหาร
ลูกไม้ หัวไม้ ของปลูกของแปลงท่าน เป็นต้น ชื่อว่า
อกินนาทาน เสี้ยงแล ผู้ชายผู้ใดเหลนขู้เมียท่านและ
ม้างเอาผิว เอาเมียท่าน ได้ชื่อว่ากาเมสุมิจจาจาร
เสี้ยงแล บุคละผู้ใดล่าย ชื่อด้วยเบี่ยเงิน มิใช่เงิน
บ่ใช่เงิน บ่ใช่คำ ว่าเป็นเงิน เป็นคำ กล่าวคำล่าย
หื้อท่านผิดกัน คำมีห้อยว่าบมี คำอันบมีห้อยว่ามี
ฉนั้น ได้ชื่อว่า มุสาวาทา เสี้ยงแล บุคละผู้ใดตูดกิน
น้ำเหล้า น้ำเมา อันท่านไล่ด้วยบั้งนั้น กินกับชื้อน
กับปลากัด บ่กับชื้อนกับปลากัด ได้ชื่อว่า สุราเมรยมิชช
ปมาทัญฐานา เสี้ยงแล บุคละทั้งหลายในโลกนี้ ได้
กะทำกัมม์ทั้งหลาย 5 อันนี้ คั้นว่าจุติตายจากอิตตภาวะน
ก็จักได้ไปตกอเวจันรก นานได้ 7 โภกปีในนรกที่เห็นแล
นับเป็นปีในเมืองฟ้าได้อสงโขยปีแล นับเป็นปีในเมืองคน
ได้ 14 อสงโขยแล

และ

ส่วนว่า นางเทวธิดา 3 คนนั้น ก็จรเดินไปด้วยอากาศ ก็ไปในสกลชมพูที่บังมวด้วยฤทธิแห่งตน ก็ไปบอกกล่าว แก่ท้าวพระยาและคนทั้งหลายว่า "สัมมะ ดูราท้าวพระยา และคนทั้งหลาย พระบารสโหการะสิทธิ์ราธิราชก็ตั้งไว้ยัง สาลากว้านทาน 5 หลัง ก็สละหื้อยังมหาทานแลวันละ 6 แสนเงิน 6 แสนคำเป็นขนาด แลหื้อทานทุกวันแล ท่านทั้งหลายอันเป็นท้าวพระยาที่ดี ไพรน้อยคนเมืองก็ดี มักใคร่ได้เข้าของเงินคำ เสื้อผ้า เครื่องอลังการก็ดี ก็จูงไป เทอะ" ว่าอันหั้นแล

เมื่อนั้น ท้าวพระยาแลคนทั้งหลายได้ยินคำอันนั้น ก็มา ด้วยฤทธิแห่งเทวดา แล้วก็เข้าไปสู่เมืองทวาริกา ก็ขอ เอาจึงเข้าของเงินคำ เสื้อผ้า เครื่องอลังการมากนิก ตามไฟ่มักแห่งตนหั้นแล

.....

ส่วนว่า พระบารสมหาการะสิทธิ์ราธิราช ก็หื้อโอรสาท คำสอนแก่ท้าวพระยาและคนทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจูงหื้อ ทาน รักษาศีล 5 ศีล 8 เทอะ ท่านทั้งหลายจูงเว้น จากกัมม 5 ประการ คือว่า อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตสัตว์และ คนตัวน้อยตัวใหญ่ อย่าลัก อย่าโลภเอาเข้าของแห่งท่าน อย่าเหลินชู้สู่มิเยยท่าน อย่ากล่าวคำล้ายคำพราง อย่า ดุดกินน้ำเหล่าน้ำเมาเทอะ คั้นผู้ใดบ่ได้กะทำกัมม ทั้งหลายฝูงนี้ เรียกว่าทรงศีล 5 ศีล 8 แล้วแล คั้น ตายก็จักได้เมื่อเกิดในเมืองฟ้าและนิพพานชะแล คั้น ผู้ใดแลได้กะทำกัมมทั้งหลายฝูงนี้ เรียกว่าศีล 5

สีล 8 บมีในตน คันว่าจตุตตายจากอิตตภาวะอันนี้ ก็จัก
 ได้ไปสู่อบายภูมิทั้ง 4 มีนรกเป็นต้นชะแล" ว่าอัน
 เมื่อโพธิสัตว์เจ้าสั่งสอนเขาตั้งกล่าวมานี้ เขาก็รับ
 เอาคำว่า "สาธู เทวะ" ว่าอันแล ก็เอาเข้าของ
 ตามใจมัก แล้วก็หนีไปสูบ้านเมืองแห่งเขาหินแล

(หน้า 188)

ในเรื่องพระกิตพระพานมีการแทรกคำสอนไว้ในตอนพระกัทธกรมือ 4 ทราบว่า
 พระบารสีได้ตายไปแล้ว ดังนี้

นางได้มรณาแท้	ตายไปเสียก่อน
บาก็กลิ้งเกลื่อนให้	ตอมน้องลวดตาย พระเฮีย
ชาวเมืองพร้อม	ขุนหลวงอามาตย์
มาพ้ำพร้อมกัน	เมี้ยนจุดเผา
จึงหล่อครานท้าว	บาคานเคียงที่
ฝูงข้ากลับตัวตั้ง	คินแท้สูเมือง พระเฮีย
ราชาท้าว	กิตตระกรมือสี่
พระก็ปากบ่ได้	คินงท้าวโศกก็ใจ
กุกักบั้นเมืองให้	บาคานเสวยราชย์
บัตนบุดบุด้า	ตายแท้เที่ยงจึง แลนอ
อนิจจัน	ความตายบ่หอนเที่ยง
บ่หอนวัน	หนีพ้นจากตาย ได้แล้ว
ความตายนี้	ชวนคอชู้บาท่าง
บ่หอนหนีจากข้าง	เทียมกันดั่งเงา

(หน้า 46-47)

บัดนี้ จักจาในท้อง	กงพานศรีสัตตนาคน
ไปอยู่ใช้	เวรเจ้าคอบกรรม
อันว่า ตัณฑากุม	ชิงชมเมื่อยท่าน
บาปแบ่งให้	นำใช้แล่นเถิง

(หน้า 47)

จากที่ยกตัวอย่างมานี้ จะพบว่าวรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์ในท้องถื่นล้านนาและท้องถื่นอีสาน สามารถใช้เป็นสื่อควบคุมความประพฤติของคนในสังคมให้อยู่ในกรอบของศีลธรรมได้ดีทางหนึ่ง สอดคล้องกับความเห็นของนักวรรณคดีท้องถื่นท่านหนึ่งที่กล่าวว่า เราสามารถ "ใช้วรรณกรรมพื้นบ้านเป็นสื่อในการสอนจริยธรรม" ได้²⁹

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าบทบาทความสำคัญทางด้านจริยธรรมของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์มีอยู่ค่อนข้างมาก ปรากฏคำสอนทั้งในปริบทของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์อันเป็นชนบทนิพนธ์ที่ชาวไทยถือปฏิบัติสืบต่อกันมา และปรากฏในคำสอนที่ผู้เล่าเรื่องแทรกเสริมเข้าไปเองด้วย

5.4 ความสำคัญทางด้านคติชนวิทยา

นอกจากวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์จะมีความสำคัญทางด้านวรรณคดีและด้านการแสดงแล้ว ยังมีความสำคัญทางด้านคติชนวิทยาอยู่ไม่น้อย ชาวบ้านในเขตบ้านดัว ตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานีเชื่อว่าเรื่องอุสาบารสซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์เป็นเรื่องพื้นบ้านที่เกิดขึ้นจริงในบริเวณ ภูพระบาท ซึ่งเป็นภูเขาลูกหนึ่งของเทือกเขาภูพานในเขตบ้านดัวนี้ โดยสามารถอ้างอิงสถานที่ต่าง ๆ ที่มีกล่าวไว้

²⁹ ธวัช ปุณโณทก. วรรณกรรมพื้นบ้านประเภทลายลักษณ์ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2533) หน้า 54.

ในเรื่องอุสาวารสว่ามีอยู่จริงในท้องถื่นของคน อันได้แก่ หอนางอุสา บ่อน้ำนางอุสา
คอกม้าวารส วัดพ่อตา และวัดลูกเขย เป็นต้น

เรื่องอุสาวารสที่เป็นตำนานรักของนางอุสาท้าววารสและขณะเดียวกันก็เป็นตำนาน
สถานที่ที่อธิบายโบราณสถานต่าง ๆ ของวัดพระพุทธรบาท จังหวัดอุดรธานี มีอยู่หลาย
ฉบับฉบับที่ให้คำอธิบายโบราณสถานของวัดพระพุทธรบาทบัวบกได้ดีที่สุดคือ ประวัติวัดพระพุท-
ธบาทบัวบก* มีลักษณะเป็นนิทานพื้นบ้านอยู่มาก ไม่มีเรื่องเทพอยู่เลย และสามารถให้คำ
อธิบายเกี่ยวกับความเป็นมาของสถานที่ต่าง ๆ ได้ชัดเจน ทำให้เป็นที่เชื่อถือของชาวบ้าน
เป็นอย่างมาก เพราะในความคิดของชาวบ้าน หากสิ่งใดอธิบายไม่ได้ ย่อมไม่ใช่
เรื่องจริง ³⁰

ตำนานรักและตำนานสถานที่เรื่องอุสาวารสฉบับนี้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาโดยให้
มีเหตุการณ์ต่าง ๆ สอดคล้องกับโบราณสถานที่มีอยู่ในท้องถื่น ได้แก่ การให้นางอุสาเขียน
สารรักลงบนกลีบดอกไม้ ซึ่งต่อมานำไปร้อยเป็นพวงมาลัยรูปหงส์แล้วเสียดายหาคู่ โดย
ลอยลงในธารน้ำ จนกระทั่งท้าววารสแห่งเมืองปะโคพบเข้าขณะลงสร่งน้ำ ณ ธารน้ำแห่ง
หนึ่ง เพราะที่อุตรมีธารน้ำซึ่งไหลออกสู่แม่น้ำโขงได้ การให้มานำทางท้าววารสไปจนถึง
หอนางอุสา เพราะที่ภุพระบาทนี้ มีหอนางอุสา และเพิงหินที่เชื่อกันว่าเป็นคอกม้าวารส
กล่าวคือ ท้าววารสให้ม้าพักอยู่ในเพิงหินนี้ก่อนที่จะไปพบนางอุสา การให้ท้าววารสพบนาง
อุสาขณะที่นางอาบน้ำในบ่อ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถอธิบายตำนานของบ่อน้ำที่มีอยู่ในบริเวณ
ภุพระบาทได้ รวมทั้งการกำหนดให้มีการแข่งขันสร้างวัดระหว่างพระยาภางพาน บิดา
ของนางอุสากับท้าววารสเพื่อใช้เป็นตำนานอธิบายที่มาของเพิงหินใหญ่อีก 2 เพิงในบริเวณ
นั้นได้ เป็นต้น

* ไม่ปรากฏสำนักพิมพ์ สถานที่พิมพ์ ปีพิมพ์.

³⁰ ปราณี วงษ์เทศ. "นิทานชาดกกับโลกทัศน์ของลาวพวน" ใน วรณีย์
วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน (บรรณาธิการ) พินถิ่นพื้นฐาน ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2531), หน้า 43.

ด้วยวิธีอันชาญฉลาดในการปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้สอดคล้องกับโบราณสถานในท้องถิ่น จนกลายเป็นนิทานชาวบ้านประจำท้องถิ่นเช่นนั้น ทำให้เรื่องอุสาบารสมีความผูกพันกับกลุ่มชนในเขต อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แน่นแฟ้นกว่ากลุ่มชนในเขตอื่นของอีสาน เพราะไม่เพียงแต่เป็นเรื่องที่ให้ความสนุกสนานเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือทางสังคมที่ย้ำความสำคัญของถิ่นที่อยู่อันเก่าแก่ซึ่งเป็นที่เกิดของตำนานรักที่มีการเล่าขานสืบต่อมาเป็นเวลาช้านาน อีกด้วย

อนึ่ง การปรับเปลี่ยนเนื้อหาดังที่กล่าวมาข้างต้น ถือเป็นเรื่องปรกติธรรมดาที่เกิดขึ้นได้ในการถ่ายทอดนิทานจากชาติหนึ่งไปยังอีกชาติหนึ่ง หรือจากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง³¹ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนจนเรื่องอุสาบารสกลายเป็นตำนานอธิบายสถานที่ดังกล่าวนี้คือ จุดประสงค์ในการเล่านิทานที่ต้องการใช้นิทานเป็นตำนานอธิบายความเป็นมาของโบราณสถานในเขตภูพระบาทนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าแม้จะมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาไปอย่างไร ลักษณะเด่นของเรื่องก็ยังคงอยู่ นั่นก็คือ ความรักระหว่างนางอุสาากับท้าวบารสซึ่งได้รับการขัดขวางจากบิดาของนางอุสา อันเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบิดานางอุสา กับท้าวบารส และลักษณะเด่นของเรื่องอุสาบารสนี้ตรงกันกับที่ปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์สำนวนอื่น ๆ ทำให้เห็นว่าทุกสำนวนก็คือเรื่องอนิรุทธ์เรื่องเดียวกัน แม้จะมีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปก็ตาม ลักษณะเช่นนี้เป็นไปตามข้อสังเกตของนักคติชนวิทยาที่ว่า

³¹ ศีราพร ฐิตะฐาน, ทฤษฎีการแพร่กระจายของนิทาน (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2523), หน้า 20-21.

"ท่ามกลางกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้น แก่นเรื่องของนิทานเรื่องนั้น ๆ จะยังคงปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดอยู่เสมอ" ³² ทำให้นิทานสามารถรักษาเอกลักษณ์ของเรื่องไว้ได้ ไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปกี่ล้านวนก็ตาม ³³

5.5 ความสำคัญทางด้านจิตรกรรม

มีจิตรกรไทยได้นำเนื้อหาของเรื่องอนิรุทธ์ในวรรณคดีไทยไปวาดเป็นภาพจิตรกรรมฝาผนัง ปรากฏที่บานแพนชะ* ของประตูและหน้าต่างทางด้านขวาของพระอุโบสถวัดสุทัศน์ร่วมกับภาพจิตรกรรมของวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ เช่น อิเหนา สมุทรโฆษ คาวิ พระสุธน พระสุนุ สิ้งข้ทอง สิ้งขี้ลปี่ไชย ไชยเชษฐ์ พระรถเมรี และโสวัต ฯลฯ ³⁴

ภาพจิตรกรรมเหล่านี้สันนิษฐานว่าวาดขึ้นในเวลาที่ใกล้เคียงกับภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผนังภายในพระอุโบสถ คือ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ³⁵

³² ศีราพร ฐิตะฐาน, เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

* คือผนังชอกหน้าต่างของแต่ละบาน ที่ผนังชอกหน้าต่างแต่ละจะมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง 12 ภาพบรรจุอยู่ในกรอบรูปไข่ ภาพทั้ง 12 ภาพจะอยู่ในเรื่องเดียวกัน โดยมากจะเริ่มจากภาพขวามือ 6 ภาพ แล้วต่อด้วยภาพทางข้านมืออีก 6 ภาพ แต่ก็มีอยู่บ้างที่เริ่มด้วยภาพทางข้านมือก่อน แล้วต่อด้วยภาพทางขวามือ ภาพทั้งหมดจะเรียงตามลำดับเหตุการณ์.

³⁴ ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร. "ตำแหน่งของภาพ" ภาพเกี่ยวกับวรรณคดีไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริมหาเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ.2526, หน้า 10.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องอุรุทที่วัดสุทัศน์เริ่มจากภาพทางซ้าย 6 ภาพแต่เป็นภาพที่มีลักษณะสมบูรณ์เพียง 5 ภาพ ภาพแรกเลือนหายไปเกือบหมดเห็นแต่ศีรษะ ภาพที่ 2 เป็นภาพพระอุรุทบรรทมหลับอยู่ในราชรถ ต่อจากนั้นเป็นภาพพระไทรเทพารักษ์อุ้มสมพระอุรุทกริ้วและขับไล่นางสุดา และนางสนมออกจากห้องพระบรรทม ส่วนภาพทางขวามีครบทั้ง 6 ภาพ ภาพแรกค่อนข้างเลือน เป็นภาพพระอุรุทอยู่กลางอากาศ ภาพสุดท้ายเป็นภาพพระอุรุทกำลังทำสงครามกับเจ้ากรุงพาว

จะเห็นได้ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องอุรุทนี้เป็นภาพเกี่ยวกับเหตุการณ์เด่น ๆ ของเรื่อง และในเหตุการณ์เหล่านี้มีเรื่องเทวดาอุ้มสมอยู่ด้วย เหตุการณ์เด่น ๆ เหล่านี้คงจะเป็นเหตุการณ์ที่ทวีมีความประทับใจจึงได้นำมาวาดเป็นภาพขึ้นไว้

จากที่กล่าวมาแล้วนี้ จะเห็นได้ว่าวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธมีความสำคัญอยู่มาก ในบทที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงความสำคัญทางด้านวรรณคดี ด้านการแสดงชนิดต่าง ๆ ด้านจริยธรรม ด้านคติชนวิทยา และด้านจิตรกรรม ทำให้เห็นความสำคัญและคุณค่าของวรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธที่มีต่อสังคมไทยได้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวไทยประทับใจและคิดใจเรื่องอุ้มสมอันเป็นเรื่องรักที่มีลักษณะโรแมนติก รวมทั้งเนื้อหาของเรื่องที่มีหลากหลาย มีอนุภาคที่แปลกและเด่นอยู่หลายตอน รวมทั้งมีคำสอนที่มีคุณค่า จึงเป็นเรื่องที่ให้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านผู้ฟัง และให้ทั้งคำสอนที่เป็นประโยชน์ รวมทั้งข้อคิดที่ควรแก่การจดจำได้ดียิ่ง ลักษณะเช่นนี้ทำให้อาจกล่าวได้ว่า นอกจากเรื่องรามเกียรติ์จะมีความสำคัญต่อสังคมไทยแล้ว วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญต่อสังคมไทยอยู่ไม่น้อยเช่นเดียวกัน